

Lars Bergquist

Den omöjliga kapitalismen

1993

Innehållsförteckning

1. En presentation.....	1
2. Sådan är kapitalismen	4
3. Kapitalismens gränser	12
4. Marknadens gränser	20
5. Dödsspiralen	26
6. Livet på en pinne.....	34
7. Den stora illusionen	42
8. Vad bör göras?.....	52

1. En presentation

Denna bok bygger på en serie artiklar, av vilka endast de två första hann publiceras i *Socialistisk Debatt* innan vänsterpartiets styrelse tog sin ekonomiska hand från den. Under rådande omständigheter är det uppenbart att den inte går att publicera i detta Sverige, där utrymmet för ifrågasättande blivit noll. Följaktligen lägger jag nu ut texten på nätet.

Om upphovsrätt och användning

Alla avsnitten är copyright Lars Bergquist (årtal i de enskilda texterna). Texterna får fritt nerladdas, skrivas ut och mångfaldigas, så länge detta inte sker i förvärvssyfte eller i andra kommersiella sammanhang och förutsatt att de inte stympas eller förvanskas. Jag förbehåller mig alltså *droit moral* (ideell upphovsrätt) enligt Bernkonventionen; ett anständigt bruk av citaträtten är givetvis tillåtet.

Synopsis

Efter Sovjetunionens kollaps har det varit en dogm att ”kommunismen” (dvs. stalinismen; någon annan kommunism känner inte penningherrarnas skrivkulis) besegrats, att marxismen slutgiltigt kastats på historiens sophög, att kapitalismen nu kommer att bestå i evinnerlig tid och att historien följaktligen nått sitt slut. Under dessa omständigheter är det frestande att sätta luppen på dessa påståenden. De förra – dem om marxismen och kommunismen – har jag tidigare behandlat i *Hade Marx fel?* (samizdat, Stockholm 1992). De senare håller förvisso på att vederlägga sig själva, men det är inte oväsentligt att vi vet varför påståendena är felaktiga. Ty annars riskerar vi att demagoger och krigsherrar tar över, så som de gjort i Italien, Jugoslavien och just i Sovjetunionen – och som de uppenbarligen håller på att göra i Frankrike.

De sju artiklarna är alltså en analys av orsakerna till att kapitalismen numera befinner sig i permanent kris, i ”högkonjunktur” lika väl som i lågkonjunktur; till att demokratin sätts ur spel; till att en växande del av befolkningen nu definieras som överflödig. De innehåller också en bister prognos för vart vi är på väg, och några funderingar om vad som skulle kunna göras. Det bör betonas att författaren är partipolitiskt obunden. Man får idag använda de kanaler som erbjuds. Förvisso finns det tänkande människor (och därmed läsare) i Vänsterpartiet, och till och med dem som använder min tidigare publikation som studiematerial. Men min inställning har alltid varit resolut antisekteristisk. På samma sätt som min marxism alltid varit dogmatiskt antidogmatisk.

Avsnitten

1. Sådan är kapitalismen (Soc.D. nr 3 1993):

Kapitalet – en museipjäs. Ekonomismen: teori utan praktik och praktik utan teori. Kapital och marknad. Kapitalismen är inte en marknadsekonomi. Kapitalets uppkomst.

Kapitalismens etiologi. Har kapitalismen uppstått spontant? Storkapitalisten som småkapitalistens förutsättning. Övergångar från förkapitalistiska produktionssätt till kapitalism – i synnerhet de som inte blev av. Marknad utan kapitalism. Finns det två slags kapitalism, konkurrenskapitalism och monopolkapitalism? Marknaden som ekonomisk myt. Kapitalismens planhushållning. Den döda handen – Adam Smiths ”osynliga hand”. Marknaden och äggmadammerna.

2. Kapitalismens gränser (Soc.D. nr 5/1993):

Marknadens dödgrävare. Kan vi återvända till det förflutna? Lönar sig kapitalismen? Det som skrivs in i huvudboken och det som inte skrivs in: externaliseringen av kapitalismens kostnader. De som fått betala externaliseringen: de utanför kapitalismen (bönder, kolonialfolk) och kvinnorna. Irländare och galizier. Det kvinnliga reproduktiva arbetet, förvärvsarbetet och ”stockholmsäktenskapen”. Dubbelarbetet och den skärpta exploateringen. Huvudet i väggen: elimineringen av det utomkapitalistiska utrymmet är slutförd. Trettiotalskrisen. Dinosauriernas död.

3. Marknadens gränser (opublicerad):

Lenins barn: maoismen och ”stamokap”-teoretikerna. Hobson. Finns det en ”snäll” kapitalism? Marknader och pseudomarknader. På vad sätt högerens påståenden om marknadens funktionssätt är lögnaktiga. Behov och effektiv efterfrågan. Finns utbudet? Hur man avskaffar efterfrågan som man inte är intresserad av. Naturliga monopol och onaturlig konkurrens. Frihet, jämlikhet och marknad. Stalinistisk och kapitalistisk kommandoekonomi. Ekonomin som kaotiskt system. Vad är alternativet till kommandoekonomi?

4. Dödsspiralen (opublicerad):

Kapitalismens väg från stagnations- till kontraktionsfas. Varför kapitalismen gått i stå. Kapitalismens fiende nummer ett: kapitalisten. Ett kapitalistiskt dilemma: klassintresse eller egenintresse? Varför det kortsiktiga egenintresset måste gå först. Kapitalismen som dynamiskt system. Hur kapitalisterna tog kål på köpkraften: Hur köpkraften kom till – latent och realiserad köpkraft – kapitalismen erövrar produktionen. När blev Sverige ett industriland? Den klassiska krisen. Owen och Marx talar för döva öron. Girighetens logik. Hur köpkraften försvann. Produktivitetsrevolutionen stöper om samhället – och saboterar kapitalismen. Mullorna och deras doakörer. En ekonomi i spin. Laffer och Feldt.

5. Livet på en pinne (opublicerad):

Kapitalismens tre stadier. Det postindustriella samhället. Cirkulationskollapsen. Den demokratiska parentesens. Den demokratiska kapitalisten. Den borgerliga mentaliteten. Finns kapitalisten – som människa, som individ? Livet i ett ekonomiskt Hades. Borgarens människosyn. Människors lika värde, kontra penningars lika bytesvärde. Den fyrtiogradiga skalan, ett demokratiskt framsteg. Kavajfascisterna. 1 – 2 – 3: planen för demokratins avveckling. EU, ett bålverk mot folken. Den plebiscitära diktaturen. Lysande utsikter: kapitalismens antiekonomiska fas. Nyttan och antinnyttan. Den självskärpande krisen. Vargsamhället.

6. Den stora illusionen (opublicerad):

Politiska nussefilter. Den keynesianska myten. Vad är keynesianism? Omsattes den någonsin i praktik? Sverige och Tredje riket – Ohlin, Myrdal och Schacht. Efterkrigs-

tiden. De automatiska keynesianerna. Tecken i skyn: ”stagflationen”. Varför keynesianismen inte fungerar: borgerlig respektive saklig kritik. Den felaktiga premissen. Reell och virtuell ekonomi. Spekulatorernas julafton. Åter till Ricardo och *the dismal science*. Är kapitalismen förlorad? Hur länge kan ett lik röra på sig? De stora illusionisterna: arbetarrörelsens intellektuella *bag ladies*. Keynes och den svenska modellen: ett svenskt requiem. Kan ett samhälle där girigheten är den enda normen bära sina egna transaktionskostnader?

7. Vad bör göras? (opublicerad):

Tjernysjevskij, Lenin och Bergquist. De två omöjligheterna, externaliseringens och cirkulationens. Tioprocentssamhället. Omöjligheternas globala natur. Förkapitalistiska och kapitalistiska jordnötter. Kolonialiseringen av metropolens ekonomi. Förändringens bärare: det arbetande folket och den arbetande klassen. En fossiliserad politisk struktur. Ett ihåligt skal. Förändringens kraft: folkmakten som produktivkraft. Subalternt och ickesubalternt arbete. Farväl till Partiet. Lärdomar av ett uppsving som kom av sig. Parlamentariskt och utomparlamentariskt arbete: vilket är legitimt? Vem har en ”ledande roll”? Den stalinistiska organisationen har spelat ut sin roll (om den någonsin haft någon). Varför författaren inte tror på ”det goda samhället”. Några punkter på en dagordning. En revolution utan klyschor.

2. Sådan är kapitalismen

(*Socialistisk Debatt* 3 1993)

Marx publicerade första bandet av *Kapitalet* år 1867. Detta projekt kom sedan att sysselsätta honom till hans död sexton år senare. Det var hans livs strategiska misstag.

Ty inte nog med att det kom att binda och avleda hans krafter, som borde ha använts till något nyttigare än denna museipjäs (något annat är den inte, ty det mesta av bestående ekonomiskt-vetenskapligt intresse hade Marx behandlat redan i *Kritiken av den politiska ekonomin*). Det kom också att ge marxismens vetenskapliga arbete och hela arbetarrörelsen en i grund felaktig inriktning. Frånsett en del brev, *Inbördeskriget i Frankrike* (1871) och *Kritiken av Gothaprogrammet* (1875), allt provocerat av yttre impulser och händelser, var Marx från och med mitten av 1860-talet i praktiken död för den vetenskapliga tradition han själv grundat. Ingen annan, inte ens Engels, förmådde längre korrigerera den föreställning Marx själv uppammat med sitt projekt, föreställningen att kapitalismen i första hand måste kritiseras utifrån ekonomiska utgångspunkter (ekonomiska i ordets mest inskränkta bemärkelse). Generationer av marxister kom att förnöta sin tid på akademiska detaljanalyser och ett fruktlöst munhuggande med borgerliga vulgärekonomer som ändå var oemottagliga för argument, eftersom de sedan länge övergått från vetenskap till ideologi. Samtidigt lämnades fältet fritt för en annan ekonomism, nämligen fackpamparnas.

Teori utan praktik och praktik utan teori blev på så sätt marxismens och hela rörelsens två komplementära sjukdomar. Praktikens teori kan i själva verket inte härledas ur en strikt ekonomisk analys av kapitalismens funktionssätt. Den måste komma ur den historiska materialismen. Ty i fem årtusenden har den ena människan exploaterat den andra, den ena klassen levit av den andras arbete. Inga av de historiska produktions-sätten har brutit samman bara därför att de vilat på exploatering. De har gått ur tiden – med en skräll eller med ett gnäll – därför att de inte gett rum för nya produktivkrafter. Och detta är inte någon ”ekonomisk” orsak, ty så länge dessa krafter inte kunnat utvecklas har de över huvud taget inte tillhört ekonomins område utan tvärtom hållits utanför detta. Vilka ekonomiska arrangemang som helst har varit acceptabla för de undertryckta klasserna, så länge de ägt det beståendes automatiska legitimitet, det vill säga så länge de fortsatt att fungera.

Detta är skälet till att jag inte drar mig för att publicera dessa tankar om kapitalismen, tankar jag tänkt inte som ekonom (vilket jag aldrig varit) utan som historiker (vilket jag är utbildad till). Kapitalismen är ett historiskt betingat fenomen. Den har sin uppkomst, sin tid och sin undergång, liksom varje annat antagonistiskt produktions-sätt. Idag, när man försöker på konstlad väg införa privatkapitalismen i det tidigare statskapitalistiska Öst- och Centraleuropa, har frågorna om kapitalismens uppkomst och samhällsliga funktion sitt särskilda intresse. Och när samtidigt vänsterns likvidationister börjat tro på kapitalismens eviga bestånd, är frågorna om dess död ovanligt aktuella.

Kapital och marknad

Få av oss är kapitalister. Betydligt fler av oss kommer i kontakt med en marknad. Marknaden äger därför en högre grad av legitimitet i människors ögon än kapitalismen. Men kan man alls göra denna distinktion? I kapitalets propagandaorgan, från Timbro-skrikorna till rikstidningarna och riksradien, svarar man nej på den frågan. Marknad och kapitalism är samma sak. Är det sant?

När de stalinistiska kommandoekonomierna visade sig livsodugliga, var det i och för sig rimligt att man i ett övergångsskede ersatte dem med marknadshushållning, åtminstone i konsumtionsvarusektorn. Det gjorde redan Lenin med NEP-politiken. Men likväl var man där likväl som här oförmögen att göra den nödvändiga distinktionen mellan marknad och kapitalism: man införde inte marknader (sådana låter sig inte dekreteras fram, trots herr Åslunds påståenden) utan privatkapitalism. Och när man nu inte hade någon klass av privatkapitalister, så fick man hålla till godo med maffian och nomenklaturen i stället.

Sådana drattanden på rumpan ner i historiens diken stämmer till eftertanke. Och kombineras denna eftertanke med någon historisk kunskap, så leder den till insikten att kapitalismen ingalunda är identisk med marknaden, eller ens dess högsta stadium. Den är snarare dess negation.

Som jag påpekat redan i en tidigare artikel (sedermera kapitlet om historiematerialismen i *Hade Marx fel?*, 1992) är marknaden ingalunda kapitalismens eget mönster för ekonomiska relationer. Marknaden är i stället framvuxen tillsammans med den enkla varuproduktionen, hantverkar-, småbonde- och småhandlarklassens ("småbourgeoisins") produktionssätt. Och denna klass kan existera, kan producera varor och handla på marknaderna utan att övergå till kapitalism, det vill säga utan att frigöra sina produktionsresurser från sitt eget arbete och förvandla dem till ett anonymt, räntebärande (mervärdestillägnande) kapital. Så har i själva verket också skett; jag kommer senare till den saken.

Kapitalismens historiska framväxt har naturligtvis en viktig förutsättning i existensen av en marknad, och dessutom av penninghushållning. Det är först penningen som gör det möjligt att anhopa värden i sådan skala att de kan göras till kapital. Men förutsättningarna är inte samma sak som det som de ger upphov till. Stryparlianen är inte identisk med det träd som den stryper. Och vid närmare påseende finner man att kapitalismens framväxt alltid och överallt är förbunden, inte med marknadskrafter och konkurrens, utan med monopolism.

Kapitalets uppkomst

Ska man räkna upp de historiska faktorer som främst är förknippade med den ursprungliga kapitalanhopningen, så är de oktrojerad handel, slavjakt och slavdrift på plantager, privatisering av feodal jordegendom, expropriering av privat småegendom genom våld eller bedrägeri (de svenska "skogsbolagen") och statssubventionerad rustningsindustri – i intet fall ting som direkt kan förknippas med fredliga transaktio-

ner mellan jämlika aktörer på en marknad styrd av anonyma, opersonliga ”krafter”. Till och med den mest ursprungliga fjärrhandel förutsätter ojämlika ekonomiska relationer, grundade på utomekonomiskt tvång, det vill säga i sista hand på våld. I handelsvägens båda ändar måste det finnas ett socialt överskott som klämts ur de omedelbara producenterna av det, en merprodukt i form av ostindiska kryddor, kinesiskt siden och porslin, europeiskt silver, afrikanska slavar, amerikanskt socker och tobak och så vidare, hopade hos en härskande minoritet som gärna byter en inhemsk lyx mot en exotisk sådan (fjärrhandel med dagligvaror är en *mycket* sen företeelse). Kampen om monopoliet på dessa handelsvägar bildar sedan ett ledmotiv i Europas historia. Med hjälp av oktrojer, kungliga privilegiebrev, höll man illojala konkurrenter borta, i förekommande fall genom att låta kungens örlogsmän skjuta deras skepp i sank. Slaveriet och plantagedriften – en märklig form av slavproduktion inbäddad i kapitalistisk världshandel – var en av det västerländska kapitalets viktigaste källor. En annan var landsbygdens avfeodalisering i Västeuropa: när adelsföljerna upplöstes blev de existensmedel som följesmännen tidigare konsumerat till varor som deras trolösa herrar kunde sälja, när jordbrukarna avhystes och allmänningarna privatiserades blev feodal jordegendom till kapital som herrarna kunde förfoga över, och följesmännen och bönderna drevs ut på vägarna och bildade den väldiga armé av lösdrivare, tiggare, småtjuvar, nasare, gycklare och banditer som var ett gissel för det förindustriella Europa, och ur vilken industriernas arbetskraft sedermera rekryterades. Och nästan överallt i Europa är industrikapitalets uppkomst nära förknippad med krigsproduktionen (liksom finanskapitalets uppkomst är förbunden med krigsspekulationen). Vi behöver bara tänka på hur den svenska bruksindustrin uppkom under stormaktstiden för att fylla statens behov av uniformskläde, kanoner, musköter och värjor, och hur viktiga statens inköpsåtaganden, privilegier och direkta stöd var för den. Först efter östersjöväldets fall skedde en successiv omställning för civil produktion. Inte heller var detta ett fenomen begränsat till industrikapitalismens stenålder: Vickers, Schneider-Creusot, Krupp, Skoda, Colt, Husqvarna – den moderna massproduktionen var i eminent grad militär produktion. Och den som försökte analysera den nutida rustningsindustrin med sina genompolitiserade flygplans-, stridsvagns- och robotprojekt i marknadstermer skulle få konsumera mycket Dispril.

I det tidigaste skedet av kapitalismens uppkomst var monopolismen ”extern”: den berörde viktiga delar av utbytessystemet men lämnade produktionens mekanismer i stort orörda (om vi undantar slaveriets återupplivande i den västerländska kapitalismens periferi). Industrikapitalismens inträde på scenen betydde dock ett nytt steg i monopoliseringsprocessen.

Hantverksproduktionen var alltid ursprungligen en enmans- eller familjeproduktion: produktionsprocessen kunde behärskas och verktygen ägas av producenten själv, och i princip förblev det också så. Till och med manufakturerna led av denna svaghet (ur ägarnas synvinkel): så länge hantverksteknik användes, kunde den enskilde hantverkaren i princip lösgöra sig från sitt beroende av kapitalisten. Både manufaktursystemet och hemindustrins ”förlagssystem” vilade i stället på en monopolisering av tillförseln av råmaterial och avsättningen av produkterna. Det var detta som kapitalisten hade kontrollen över. Men när tillverkningen mekaniserades, blev också själva produktionsprocessen möjlig att monopolisera.

Redan vattenkraft kunde monopoliseras. Där de gynnsamma lägena för vattenhjul var få, lade lokala jordherrar eller staten illa kvickt beslag på dem. Där bönderna kunde bygga egna små skvaltkvarnar, förde herrarna en förbittrad kamp mot dem och för sitt eget förmalningsmonopol. Under medeltiden var Västeuropas bönder ense om att mjölnare var de värsta av alla fähundar, eftersom de var överhetens egna fähundar. När maskinindustrin och ångmaskinerna slog igenom var loppet kört. Ingen enskild arbetare kunde äga sådana produktionsmedel. Hantverkarna slogs ut från marknaderna *en masse* i Europa, och i katastrofal skala i länder som Indien. Den indiska textiltillverkningens sammanbrott ledde till oerhörd nöd och social misär. Och de marknader hantverkarna producerat för kom i händerna på kapitalherrarna och upphörde därmed i allt högre grad att vara marknader (annat än i den mest intetsägande av alla vulgärekonomiska betydelser). De blev oligopol och monopol.

Spontan kapitalism?

Uppstod då inte kapitalismen gradvis ur småproduktionen, som man påstått? Där det förekom var det en marginell process. Den var dessutom knappast spontan. Visst hände det att en hantverksmästare kunde lösgöra sig själv från det produktiva arbetet och förvandla sig till en exploatör av andras arbete. Men under vilka förutsättningar?

Den viktigaste förutsättningen var att kapitalismen redan existerade. Kategorier som kapital, profit, ränta och lönarbete (det vill säga kapitalistens lagstadgade monopol på arbetsprodukten) måste redan tidigare ha etablerats i rätt och sedvänja. Och detta kunde småhantverkare inte genomföra. Endast en mäktig, resursstark och ansedd kommersiell oligarki var kapabel att genomdriva en sådan omvälvning. Detta krävde till sist en revolution, den franska, som berövade de feodala och skråmässiga relationerna deras kvarvarande legitimitet. När så väl skett, kunde mästare förvandla sig till kapitalist, nämligen om han själv kunde skaffa sig monopol på utbytet med kunderna. Dessa måste finna det mer praktiskt att handla med honom än med enskilda producerare. Då kunde han beröva lärlingarna deras rätt att bli gesäller, och gesällerna hoppet att bli mästare, och förvandla bådadera till proletariserade arbetare. Men intet av detta var möjligt, om inte statens makt garanterade de nya produktionsrelationerna.

Där så inte skedde, blev övergången till kapitalism omöjlig. I antikens grekiska och romerska slavsamhällen – de i stort sett enda där slaveriet blev det dominerande produktions sättet – förvandlades varken slavmagnaterna eller de fria hantverkarna till kapitalister. De förra blev vettlöst rika, men själva slavsystemet satte gränser för möjligheten att återinvestera mervärdet, det vill säga göra det till kapital och låta profiter avkasta ännu större profiler. De senare förblev fattiga, lågproduktiva och marginaliserade. Den marknad, som slavägarna i viss mån och hantverkarna huvudsakligen producerade för, stannade på ett så outvecklat stadium att slavherrarna aldrig fann det mödan värt att lägga den under sig. Men det intressantaste exemplet är nog ändå Kina.

Senast under mongoldynastin (1200-talet) nådde städerna en sådan utveckling att de kunde bilda underlag för en livskraftig marknadssektor, främst då genom att ge avsättning för lantbruksprodukter. Under senmedeltiden var Kina världens

mest utvecklade nation. Den tekniska nivån var hög. Ändå uppstod aldrig någon industrikapitalism i Kina.

Orsaken har debatterats mycket, men otvivelaktigt hänger den samman med att handelskapitalismen var så svagt utvecklad. Detta i sin tur berodde på avsaknaden av naturliga handelspartners (grannarna var folk på alltför låg utvecklingsnivå för jämbördig handel, och för krigiska och elaka för att kunna utplundras) och den inre marknadens storlek och egentillräcklighet. Till skillnad från Västeuropas halvsvultna kustfolk hade kineserna få skäl att bedriva sjöhandel. Hur som helst, storköpmännen blev aldrig tillräckligt många och mäktiga för att vinna legitimitet åt sina specifika ekonomiska intressen och relationer. Kapitalet och lönarbetet sattes därmed aldrig på den kinesiska kartan. Blev storköpmännen tillräckligt stora för att kejsaren skulle lägga märke till dem, betraktades de som ett slags stortjuvar och exproprierades. Det har hävdats att detta var medveten politik: städernas försörjning var beroende av fungerande marknader och staten förde därför en antimonopolistisk politik – som automatiskt fick antikapitalistiska följder. De rika fann det i varje fall säkrare att plöja ner sina resurser i jordinnehav eller att investera dem i att lirka in någon av sina söner i mandarinklassen (en långvarig och dyr procedur!) så att slakten fick del i statens tillägnande av det sociala överskottet.

Marknad utan kapitalism har det alltså funnits i historien. Är kapitalism tänkbar utan en marknad?

Finns det två slags kapitalism?

Relationerna mellan den monopolistiska kapitalismen och marknaderna är oerhört komplicerade och intressanta och har i själva verket undersökts rätt lite utifrån den här synvinkeln, så vitt jag vet. I regel har man även inom den marxistiska traditionen utan vidare accepterat borgarnas egen framställning av dessa relationer – alltså att det i praktiken skulle råda en nästan fullständig identitet mellan marknad och kapitalism – åtminstone vad kapitalismens tidigare skeden anbelangar. Och själv är jag knappast den som ska göra denna undersökning, och detta är knappast platsen att publicera den på.

Ett står dock klart: kapitalismen är marknadens motsats, men upphäver den ingalunda. Tvärtom, en kapitalist kan definieras som en person som lyckats isolera sig själv från marknaden men tvingar andra att stanna kvar på den: arbetssökande, råvaru- och underleverantörer, konkurrenter och alla andra som han antingen exploaterar eller söker hålla nere. Kapitalisterna är beroende av att det existerar en arbetsmarknad, en råvaru- och tjänstemarknad och en produktmarknad för småproducenter, eftersom dessa marknader tvingar sina aktörer att bete sig på ett sådant sätt att han kan behärska dem. Deras priser och anspråk pressas ner av de välsignade ”marknadskrafterna” som han själv alltid i viss utsträckning är immun mot eller själv manipulerar. Man kan till exempel se hur angelägna industrikapitalisterna i slutet av 1800-talet var om frihandel med jordbruksvaror – så att marknaden skulle hålla livsmedelspriserna och därmed lönerna nere. Däremot var de inte alls entusiastiska för frihandel med industriprodukter. Där ville de ha skyddstullar. Monopolisternas lovsånger till den fria marknaden är

alltså fullt uppriktiga. Marknadskrafternas fria spel är till stor fördel för dem – så länge de själva inte utsätts för dem.

Skulle något så otilständigt hända, vet de hur de ska undandra sig dem. Detta behöver inte ske genom öppet olagliga karteller och truster (även om sådana är mycket vanligare än vad marknadernas officiella, blinda, döva och tandlösa väktare vill fatta) utan sker genom det kapitalistiska utbytets inneboende tendens till monopolism. Har en marknad tillräckligt få aktörer på utbuds- eller efterfrågesidan upphör den att vara ogenomskådlig, och ”marknadskrafterna” upphör att vara anonyma, automatiskt verkande naturkrafter. De blir enskilda, identifierbara personers och institutioners beslut, och marknaden upphör att vara en marknad i ”klassisk” bemärkelse. Den låter sig styras, genom informella samförstånd lika väl som genom kriminella avtal. Genom industrikapitalismens ”interna” monopolisering av produktionssystemet kan den gamla handelskapitalismens ofullständiga ”externa” monopolisering av utbytet i sin tur göras allt mer fullständig – det vill säga så långt detta passar monopolisterna.

Att kapitalisternas tro på marknaden endast gäller sådana rent subsidiära marknader ser man också på hur de styr sina egna företag. Den kapitalist, som lät de heliga marknadsmekanismerna reglera relationerna mellan hans egna divisioner och dotterbolag, skulle hamna antingen på fattighuset eller dårhuset. Inom företag och koncerner råder i stället en sträng planhushållning. I själva verket styr därmed planhushållning idag en större del av världens ekonomi än när Stalin startade sina femårsplaner, och avskaffandet av Sovjetunionen och Gosplan ändrar inte mycket i detta. Planhushållningens tekniska redskap utvecklas i dag inom de kapitalistiska företagen. Av rent ideologiska skäl måste förstås denna skamliga sjukdom döljas, och när en division gör en annan en tjänst eller ett halvfabrikat flyttas från ett koncernföretag till ett annat, kallas därför den redovisningstekniska transaktionen ett ”köp” och den balanserande penningsumman ett ”pris”; men om verkställande direktören försökte tillämpa de prismekanismer som predikas av nationalekonomerna, skulle bolagsstyrelsen rycka ut med tvångströja och lugnande sprutor.

En preliminär slutsats kan vi dra. När Lenin accepterade vissa borgerliga ekonomers teser om en tidig ”konkurrenskapitalism” som sedan trängdes ut av en ”monopolkapitalism”, så ställde han sig inte tillräckligt kritisk till deras påståenden. Den tidiga kapitalismen var inte bara monopolistisk, den var statsmonopolistisk! Relationerna marknadsmonopol och marknadskapitalism är långt mer komplexa, motsägelsefulla och subtila än vad sådana simplistiska motsatspar låter påskina. Dessa hör hemma i våra motståndares propaganda, inte i vårt eget tänkande.

Kapitalismens artegna områden och mönster för utbyte kan naturligtvis kallas ”marknader” om vi så önskar, eventuellt ”monopolistiska marknader”. Ord betyder vad vi låter dem betyda. Men förvirring uppstår när man tänjer begreppen för långt, och förvirring – en för somliga högst nyttig förvirring – har definitivt uppstått när man genom ordens magi låter antyda att kapitalismens utbytesmönster har nämnvärt mycket gemensamt med de klassiska ekonomernas marknadsbegrepp.

Produktionssätt lever inte i evighet. De är inte inbyggda i universums fysiska ordning. De uppkommer därför att de bättre svarar mot nya, ändrade förhållanden och produktivkrafter än de gamla; de består en tid därför att de passar för läget och därför att

produktivkrafterna förmår utvecklas eller åtminstone bestå under dem; och de går under, inte därför att man finner dem ogemytliga eller omoraliska, och ännu mindre därför att de "avskaffats", utan därför att de inte längre förmår fungera på sina egna villkor. Handelskapitalismen uppkom på segelfartygens tid, industrikapitalismen på ångmaskinens. Båda ter sig idag som gengångare från en förfluten värld, skräcködlor som glömt bort att dö och som raglar kring och trampar ner och slår sönder, men som i grunden inte kan ta vara på sig själva. Vi har sett dem klampa omkring i vår tillvaro i två-tre sekler, och vi tror att detta är något helt normalt och oundvikligt. Men om vi närmare studerar, inte deras ämnesomsättning eller eventuella tankeprocesser utan deras *ekologi*, deras sätt att vara i världen, då kommer vi nog att upptäcka att de är i högsta grad dödliga, och att deras nuvarande beteende närmast beror på långt framskriden senildemens.

Den döda handen

I mitt lilla häfte *Hade Marx fel?* dristade jag mig att påpeka att Adam Smith, den borgerliga ekonomins förste store tänkare, varit död ännu längre än Marx. Det var Smith som i *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) lanserade en liknelse, som sedan dess utnyttjats intill illamåendets gräns av borgerlighetens propagandamakare – den om den osynliga handen.

Denna liknelse säger att marknaderna fungerar så, att när deras olika aktörer maximerar sin egen fördel ("nytta" skulle de senare gränsnytteteoretikerna eller "marginalisterna" ha sagt) så maximerar de därmed också den allmänna eller totala nyttan. Detta sker enligt Smith helt automatiskt, utan deras medvetna medverkan: det är som om en osynlig hand styrde allt till det bästa.

Smith var ingen ideolog. Han hade inte, som den "neoklassiska" ekonomin ett sekel efter honom, abstraherat bort hela samhället ur ekonomin och reducerat den till en fånig robinsonad på en ö med två invånare. Än mindre hade han, som de nutida företrädarna för den ekonomiska pseudovetenskapen, abstraherat bort hela ekonomin ur ekonomin, det vill säga allt arbete, alla materiella produkter och verkliga tjänster, och reducerat den till enbart en värdesymbolernas dans mellan konto A och konto B. På Smiths egen tid, i slutet av sjuttonhundratalet, fanns det ännu en verklighet bakom liknelsen, även om den inte längre var hela verkligheten.¹

"Marknaden" är som liknelse ursprungligen härledd ur torghandeln – *the marketplace* säger man ibland på engelska. På torget samlades bönder och torgmadamner för att "marknadsföra" sina produkter: ägg, potatis, grönsaker, laggkärl, risvispar, träslevar, stegar, och dit gick borgerskap och småfolk för att tillfredsställa sina behov av sådana förnödenheter – en procedur som i den småstad jag växte upp i på 1930- och 1940-talen ännu ägde rum två gånger i veckan. Dessa marknader var behäftade med en egendomlig dubbelhet: de var både ogenomskinliga och genomskinliga. Prissättningen var i hög grad genomskinlig: Madam A blev snart varse att madam B sålde äggen tio

¹ Att den inte var hela verkligheten var Smith själv fullt medveten om. I själva verket beskriver han ingående hur redan hans egen tids kapitalister försökte sätta marknaderna ur spel. Han var som sagt inte ideolog utan vetenskapsman, och det var därför som Marx upprepade gånger betygade sin respekt för honom.

öre billigare tjoget än hon själv, och ville hon slippa äta omelett hela nästa vecka fick hon också gå ner i pris. Lika uppenbart var detta för köparna. De gick till det stånd där färska ägg såldes billigast. Omvänt gällde att om priserna inte kunde rättfärdiga resan till torget, så nackade tanten några av sina värphöror och åt upp dem. Detta var ett himmelrike för gränsnytteteoretiker.

Samtidigt var, inte priserna men de bakomliggande prismekanismerna ogenomskådliga. Madam A kunde inte förutsäga vad madam B tog sig för, än mindre kunde hon påverka det. För madam A tedde sig prisbildningen inte som personliga beslut fattade av madam B, C och så vidare – vilket den ju egentligen var – utan som ett verk av mysteriösa, opersonliga ”krafter” – marknadskrafter. Det fanns alltså inom dessa gränser ett ekonomiskt och socialt område där transaktioner kunde genomföras som i denna inskränkta bemärkelse var rationella för båda parter, eftersom ingen kunde påverka spelreglerna.

Dock, detta marginalistiska paradiset var lika strikt avgränsat rumsligt som ekonomiskt. Det låg på de cirka åttio meterna mellan Amaliabron och trappan upp till ”stan” med dess butiker. Där började kapitalismen. Visst var det på den tiden gott om småhandlare där också, men inte om småproducenter. Och de priser som sattes där sattes efter helt andra principer. Var du i trängande behov av en schyspendyl fick du vackert betala vad schyspendylfabrikanten och hans återförsäljare ansåg att du borde betala; och eftersom samma samförstånd rådde i Hässleholm lönade det sig knappast att resa dit och försöka få den billigare där. Smiths och neoklassikernas och gränsnytteteoretikernas rationalitet fungerade inte längre – *marknaden* fungerade inte längre – eftersom den fundamentala spelregeln, teorins grundbult upphört att existera. Jag talar om transaktionens symmetri, jämligheten mellan säljare och köpare. Denna symmetri hade förintats av kapitalismens egen utveckling, av marknadernas monopolisering respektive subsidiarisering.

Smiths osynliga hand har förtvinat och dött. Denna hand, som på sjuttonhundratalet maximerade den allmänna nyttan – åtminstone inom ramen för de kvarlevande marknaderna i ett faktiskt existerande samhälle där barn hängdes för att de stulit en limpa för att stilla sin hunger med – har ersatts av händer som visserligen försöker förbli osynliga, men som tidvis syns alldeles för tydligt, till exempel under förspelet till den innevarande ekonomiska krisen. Dessa händer maximerar, inte den allmänna men väl den enskilda nyttan, vissa enskilda intressens och personers nytta. Hur det under den processen går med den allmänna och gemensamma nyttan har också blivit pinsamt uppenbart. Dessa händers hantering är möjlig just därför att de ekonomiska aktörerna, de aktörer som är tillräckligt stora för att kunna agera på ett verkningsfullt sätt, är så få och så väl kända för varandra och så utomordentligt väl isolerade från den ”marknad”, som de titt och tätt åkallar när man kräver att de ska rättfärdiga sitt agerande.

Kapitalismen är inte vad den utger sig för att vara. Men ett av dess påståenden om sig själv – ett som vi ännu inte berört – är att den är ett oöverträffat system för alstring av allmänt välstånd, med andra ord att den lönar sig inte bara för kapitalisterna utan också för oss andra. Hur är det egentligen med den saken? Svaret på den frågan, eller åtminstone det ljus vi kan kasta över den, hänger nära samman med en annan fråga, nämligen om kapitalismen har evigt liv. Detta är ämnet för nästa olidligt spännande avsnitt i följetongen.

3. Kapitalismens gränser

(Socialistisk Debatt 5/1993)

I en föregående utredning skärskådade jag några av kapitalismens myter, den om marknaden och den om den välsignelsebringande ”osynliga handen”. Att de just är myter, torde nu stå klart.

Har du någonsin förundrats över hur åttiotalets ”paradmarknader” – kredit”marknaden” och hyres”marknaden” – fungerar? Här ägnade man sig åt orgier i spekulation under åttiotalet. Idag står ekonomin stilla. Enligt alla den nationalekonomiska vishetens regler borde då räntor och hyror sjunka. Gör de det? Naturligtvis inte – i stort sett har de stigit. De har stigit av två skäl, ett evigt och ett rent nutida. Det eviga skälet är att penningherrarna önskar kompensera sig, på din och min bekostnad, för de förluster de lidit på grund av sin egen inkompetens. Det nutida är att de också är i stånd att göra det, genom sin makt att sätta marknadsmekanismerna ur spel till sin egen fördel.

Denna makt har de i sin tur därför att de reella, betydande aktörerna på ”marknaden” är så få och väl kända – inga anonyma sabotörer kan fördärva villkoren bakom ryggen på dem genom att erbjuda lägre hyror och räntor – men också därför att modern data- och förvaltningsteknik ger helt andra möjligheter till kontroll och styrning än tidigare. Det är möjligheter som tagits tillvara av penningherrarna men inte av våra valda ombud.

Tvärtom har regeringen lämnat från sig nästan alla medel för kontroll av ekonomi och kapitalrörelser, under en marknadsfundamentalistisk finansminister som bar socialdemokratisk partietikett och som förmodligen kommer att gå till historien som den mest inkompetente sedan Karl XI:s förmyndarregering.¹ Ty här har vi ännu en bakomliggande faktor: en stat som ser som sin uppgift att med alla medel befrämja den härskande klassens exploatering av samhället – inte heller detta något nytt – men som också har reell makt att göra det; och detta har den tidigare alls inte haft i samma omfattning.

”Borgarna” är inte ensamma

Ja socialdemokraterna ... Under sin tid vid makten har de förmodligen gjort ännu mer än penningherrarna själva för att förintna marknadsekonomin. De har gjort det genom att systematiskt gynna koncentrationstendenserna i det svenska näringslivet. Småföretagsamhet har för dem framstått som något föråldrat och rentav skamligt, som loppor, flatlöss och gonorré. De har missgynnat den med samma moraliska upprördhet som de har försökt utradera den svenska stadsbyggnadshistorien. Och vad som kommit i stället har varit stordriften. Ett rikt differentierat stadsliv har ersatts av parkeringshus, Hötorgscity och varulador som nu belamrar stadskärnorna som strandade och döende varlar, och på samma sätt har ett differentierat näringsliv ersatts av dessa samma monopolföretag, vilkas spekulationer mot den svenska valutan hösten 1992 ledde till att mil-

¹ Johan Lönnroth har framfört som sin åsikt att såväl Hjalmar Branting som Allan Larsson var ännu mer inkompetenta. Må så vara; men ingendera fick någonsin chansen att utsätta Sverige för sin inkompetens på ett så förödande sätt som herr Feldt gjorde.

jarder sprutade ut ur Sverige som blodet ur en avskuren halsartär. Otack är världens lön.

Samtidigt har sossarna hyst en paradoxal, man frestas säga romantisk nostalgi för marknadsekonomin. Man har visat den genom vissa försök att bevara gångna tiders äggmarknader genom marknads- och kartellagstiftning (som hängt mindre skurkar men som genomgående lämnat de stora i fred). Och framför allt har man gjort det genom att försöka konservera en föråldrad och ekonomiskt dödsdömd företagsstruktur inom jordbruket, en struktur som gjort familj jordbrukarna till bankernas ränteslavar och jordbruksnämndernas livegna. Man kan alltså knappast anklaga socialdemokratin för att ha fört en konsekvent illvillig politik. Men att den punkten faller gör i stället att anklagelsen för inkonsekvens, förvirring och politisk medvetlöshet blir desto starkare. Sammanbrottet för dessa försök att modifiera kapitalismen i folkvänlig riktning är bara ett av de många bevisen för att socialdemokratin och dess ”blandekonomi” nått vägs ände. När Sverige härnäst byter regering kommer det att visa sig att sossarna inte har mycket annat att komma med än borgarna; ”paketens” omslagspapper kommer att ha annan färg, men innehållet kommer i allt väsentligt att vara detsamma.² När borgerlighetens ideologer försöker tuta i oss sina lögner om marknadsekonomin välsignelser, så är alltså lögnen dubbel. För det första lever vi inte i en marknadsekonomi utan i en kapitalistisk ekonomi, och för det andra ter sig välsignelserna minst sagt tvivelaktiga. Både borgarnas och sossarnas påståenden att vi kan återvända till Adam Smiths och äggmadammernas marknad, till ”den osynliga handens” regemente, är myter; skillnaden är att sossarna tror på dem. Detta är en dröm, och en reaktionär dröm. Det är en dröm därför att ekonomins strukturer idag är helt annorlunda. Och det är de inte på grund av kapitalisternas eventuella elakhet utan därför att både produktivkrafter och ”distributivkrafter” (om denna gräsliga term kan få passera för tillfället) ser ut på ett helt annat sätt än de gjorde för två sekler sedan eller till och med i Kristianstad 1946. Marknadsfundamentalisternas försök att återvända till fattighusens, barnauktionernas och lungсотens idylliska och lönsamma artonhundratals är dömt att misslyckas, eftersom vi inte kan återvända till det förflutna. Vi har inte heller något skäl att göra dem sällskap på denna resa ut i intet. Den enda utvägen i vår belägenhet är att ta kontrollen över ekonomin och styra den på ett demokratiskt och planmässigt sätt. Alternativet är ett allt djupare elände där endast återkommande katastrofer bjuder på uppiggande omväxling. De borgerliga ideologerna försöker inbilla oss att ekonomin är en bil där man får trampa på gasen, stå på bromsen och kasta ut passagerare genom dörrarna men inte röra ratten. Bilister som kör på det sättet spärrar man in.

Lönar sig kapitalismen?

Frågan verkar i förstone befängd. Och självfallet har kapitalismen alltid lönat sig – för kapitalisterna. Visst är det också så att kapitalismen haft en konstruktiv fas, då den frigjorde nya produktivkrafter och främjade en ekonomisk och teknisk utveckling (inte så mycket på grund av sin egen förträfflighet utan därför att den bröt ner gamla, hindersamma feodala relationer och institutioner). Den har också haft en fas då den i

² Vad som skedde efter den socialdemokratiska valsegern 1994 besannade min prognos – något som jag konstaterar utan större glädje.

varje fall inte själv stod i vägen för dessa krafter; att sedan denna tid är över, är en annan sak.

Men inte ens under denna heroiska tid var kapitalismens bokföring hederlig. Varken det som togs upp på kreditsidan eller det som visades upp på debetsidan av liggaren var hela historien. Både intäkterna och kostnaderna justerades neråt. Vad som skrivs in i ett företags huvudbok är, lika lite som det som införs i de sociala räkenskaperna, bestämt av heder, samvete eller ”vetenskap”. Det är en maktfråga. Makten över ekonomin är också makten att bestämma vilka poster som ska ingå i balansräkningen – därför att makten är en makt att vältra över kostnader på andra, ”externalisera” dem, som fackekonomerna säger. Och denna externalisering har bedrivits med liv och lust och betydande framgång.

Ett viktigt område för externalisering, som vi uppmärksammat först i nutiden, är miljöns. Här har övervältringen skett i tidsdimensionen och drabbar senare släktled: kapitalismen har på detta område tårt på ett kapital som den inte själv skapat. Och liksom när den levde loppan på 1980-talet, kräver den sedan att ”vi” ska betala räkningen, eftersom ”vi” levt över våra tillgångar. Tillgångar som självfallet inte var ”våra” utan tvärtom ”deras”, så länge de avkastade ränta. Kapitalisterna är mycket för kollektivisering, så länge det är förluster och kostnader som ska övergå i allmän ägo.

Men exemplen är fler än så. I själva verket har kapitalismen genom sin kostnadsövervältring alltid exploaterat inte bara sina egna anställda och avnämare utan också andra, det vill säga man har parasiterat på icke-kapitalistiska produktionssätt och produktionsformer. Självhushållande bönder, den enkla varuproduktionens folk, kvinnors obetalda produktiva och reproduktiva arbete och utomeuropeiska folk har alla fått ge sina osynliga och olönade bidrag till kapitalismens balansräkning. Den tidiga industrins arbetare rekryterades från landsbygden, och det förutsattes att de där hemma skulle bidra till deras försörjning. På så sätt kunde man betala löner som låg under kostnaden för arbetskraftens reproduktion. Där arbetarna var avskurna från denna livslinje, som i fabriksstäderna i Englands ”Black Country”, blev resultatet en enskild och kollektiv misär, så fasansfull att den förtjänar att tillsammans med slavhandeln och kolonialkrigen räknas till de mest förintande anklagelsepunkterna mot kapitalismen. Att dessa förhållanden kunde fortgå så länge som de gjorde (när Storbritannien införde värnplikt under första världskriget, befanns de flesta rekryterna ur arbetarklassen vara odugliga till krigstjänst på grund av typiska fattigsjukdomar och följder av undernäring) berodde på att den engelska kronans och de engelska godsägarnas förtryck drev våg efter våg av svältande irländare till de engelska industristäderna, där de väntade sig att ihjälsvältningen skulle ske något långsammare än i hemlandet. Det finns gott om liknande exempel, inte minst i kolonierna och i Östeuropa.

I Sverige gick det inte lika drastiskt till. Livslinjen brast inte – och detta var ett av skälen till att den svenska arbetarklassen klarade depressionsåren på 1930-talet relativt väl. Här kunde kapitalisterna i stället utnyttja de agrara reserverna, den majoritet av folket som ännu under mellankrigstiden arbetade på små, omekaniserade familj jordbruk. Ännu under 1940-talet kunde jag själv uppleva mycket av det gamla självhushållet i funktion. Ett föga känt fenomen är i hur stor utsträckning arbetarklassen på de mindre industrierna faktiskt fortsatte att leva av jordbruk. Fabriksarbetet gav det mesta av kontanterna, men jorden satte fortfarande mycket av maten på bordet. Men

eftersom arbetskraften delvis kunde livnära sig själv, kunde den också betalas på en nivå som låg nära eller till och med under den rent fysiska reproduktionskostnaden. Redan i början av nittonhundratalet hade dock priset på heltidsanställd arbetskraft stigit till den nivån, att kapitalisterna startat sitt gnöl om sin egen och rikets hotande ruin. I branscher med årstidsbundet behov av arbetskraft, främst sockerbetsodlingen och tegeltillverkningen, började man då till Skåne importera säsongsarbetare från Galizien i dåvarande sydöstra Polen. Det hela fungerade som importen av mexikaner till odlingarna i Imperial Valley i Californien, utom att det hela var fullständigt lagligt. Eftersom galizierna dels sov i vilka hybblen som helst, dels försörjde sig – eller åtminstone överlevde – på annat hemma i Polen under dödsäsongen, blev arbetskraftskostnaden lägre än för normalt anställt folk, om man slog ut den över hela produktionsåret, även om den raka daglönen var någorlunda rimlig. Så småningom tröt dessa reserver. Då tog man till kvinnorna. I början av detta sekel betalades en industriarbetare i de större städerna – där tillskott från egna potatisland inte var att påräkna – tillräckligt för att en familj skulle kunna överleva nödortfött på en lön. Det förutsatte dock att kvinnan i huset utförde ett oavlönat heltidsarbete i hemmet. Det förutskickade också att hon accepterade att ekonomiskt vara beroende av sin man för sina och barnens kontantbehov. Detta i den mån hon inte själv förvärvsarbetade, vilket var vanligt på vissa orter, bland annat Stockholm, och i vissa yrken, exempelvis som typograf eller fotograf eller torghandlare. ”Stockholmsäktenskapen” – så kallade man ett samboende utan prästerliga signierier – var betingade av att den lagligen gifta kvinnan fram till 1920-talet var ställd under sin mans förmynderskap. Att gifta sig hade alltså betytt att lämna ifrån sig sina surt förvärvade slantar till karlsloken, som inte sällan skulle ha tacksamt supit upp dem. I vissa ”finare” yrken förutsatte man att kvinnan skulle försörjas av sina föräldrar medan hon arbetade och sluta sin anställning när hon gifte sig. Andra förklarades vara ”kall” som var höjda över vulgära ekonomiska överväganden och vilkas utövare alltså kunde avlönas på svältgränsen.

Idag måste en familj som är verksam i industri-, service- eller lägre tjänstemannayrken ha två löner för att överleva på en socialt acceptabel nivå. Samtidigt måste likväl hemmets reproduktiva och produktiva arbete fortsätta att utföras, eller också dyrt ersättas med köpta produkter eller tjänster. Detta innebär i realiteten en skärpt exploatering. I det längsta hölls stora delar av familjearbetet utanför marknaderna, utanför penninghushållningen. Resultatet var det kvinnliga dubbelarbetet (och arbetarklassens reaktionära kvinnoosyn, betingad av att mannen förtvivlat klänger sig fast vid illusionen att vara ensamförsörjare och maktbävande ”karl i huset”).

Förutom dessa typer av direkt exploatering hade man den indirekta. Den betingades av att kapitalisterna genom handel och finansväsen kunde plundra även personer och produktionsformer som formellt sett var oberoende av dem – inte minst jordbruket, skogsbruket och småhandeln. Den svenska bondekooperationen kom till just för att lösgöra småbönderna från detta slaveri under avnämare som uppträdde monopolistiskt och höll priserna nere, men effekterna blev marginella, eftersom exploatörerna kunde sadla om till andra former av exploatering. Slutligen deltog Sveriges kapitalister indirekt även i den koloniala plundringen, även om det endast var smulor från kannibalbanketten som kom dem till del.

En räkning utan slutsumma

Kapitalismens verkliga slutnota är alltså inte den som officiellt visas upp. Kapitalägarnas vinster och våra egna förluster är bådadera större än vad man vill låta påskina. Vi återkommer alltså till frågan: lönar det sig?

Och vi finner att om vi slår ut räkningen på kapitalismens hela historia och hela verksamhetsområde, så kan vi inte besvara frågan. Vissa tider, vissa nationer och en viss klass har utan tvivel haft fördel av detta produktionssätt. Mer kan vi inte säga. Att kapitalismen i dag är ett destruktivt, parasitiskt samhällssystem, i förhållande till både naturen, andra samhällen och sitt eget, kan det i varje fall inte vara något tvivel om. Mot den bakgrunden ter det sig närmast patetiskt att vissa kamrater nu deklarerar sin nyvunna men brinnande övertygelse om detta produktionssätts grundläggande förträfflighet, förenlighet med frihet och jämlikhet och allmänt mystys samt eviga bestånd. Ty exploatörernas frihet och den ena enkronans jämlikhet med den andra är den enda frihet och jämlikhet som har hemortsrätt under kapitalismen, och inte heller kommer denna att råda evinnerligen.

Varje exploaterande produktionssätt har nämligen sina inneboende, medfödda gränser. När den ena exploateringsfunktionen efter den andra når denna gräns, upphör successivt produktionssättets dynamik. En central funktion jag menar nu håller på att slå i taket är just kostnadsövertvåltringen.

Därför är det ingen slump att den nuvarande ekonomiska krisen drabbar Sverige med särskild kraft. Trettiotaldepressionen var egentligen inget inhemskt fenomen. Den var importerad, ty den svenska kapitalismen befann sig då till skillnad från den kontinentala, brittiska och amerikanska i en tidig, uppåtstående fas, då det ännu fanns gott om småbönder, specerihandlare, torgnasare och tåliga husmödrar att dels skyffla över sina dolda kostnader på och dels successivt dra in i en expanderande kapitalistisk hushållning. Men det ena ”dels-et” stred uppenbarligen mot det andra. Du kan inte både ha externaliseringskakan och äta den i form av nya samhällssektorer att exploatera. I samma mån som småbönder, husmödrar etc. drogs in i den kapitalistiska cirkulationen och blev lönarbetare, blev det också allt svårare att övertvåltra sina kostnader på dem. Kvinnan kan inte samtidigt utföra avlönat arbete åt kapitalisterna och oavlönat reproduktionsarbete i hemmet. Hon måste göra först det ena och sedan det andra, och dygnet har inte mer än tjugofyra timmar. Ska hon tillbringa arbetsdagen på fabriken eller kontoret, måste hon dels avlönas så att familjen har råd att köpa färdiga det bröd hon annars bakat, de kläder hon annars sömmat eller lagat och så vidare – dels måste någon annan passa och snyta och utfodra barnen under tiden. Lönen kommer på kapitalistens lönekonto, snytningen ombesörjs via den förskräckliga offentliga sektorn. Det har skett en avgörande förändring i hela samhällets sätt att utnyttja arbete.

Kompensationen sker förvisso inte till hundra procent. Kvinnor har fortfarande lägre löner än män och de förväntas fortfarande dubbelarbeta, särskilt inom arbetarklassen. Barnsnyttningen får det arbetande folket huvudsakligen själva betala via skattsedeln. Men faktum kvarstår. Denna process, elimineringen av det utomkapitalistiska utrymmet, har gått längre i Sverige än i kanske något annat land. Det en gång efterblivna Sverige gick under ”rekordåren” på 1950- och 1960-talen om och blev

ledaren i den kapitalistiska utvecklingsligan. Står klockan på fem i tolv nere i Europa, så står båda visarna rakt upp i Sverige.

Den ekonomiska krisen är allmän. Den är inte bara europeisk, den är västerländsk och till och med global.³ Den är egentligen samma kris som på 1930-talet. Då var den värst och långvarigast på kontinenten, i Storbritannien och i USA, därför att kapitalismen var högst utvecklad där och följaktligen hade uttömt de flesta av sina möjligheter till kostnadsövervältring. Sverige var som sagt ännu ett bondeland under industrialisering. I Latinamerika var trettioalet närmast en tid av ekonomiskt uppsving. Hur tog sig de stora industriländerna ur trettiotalskrisen?

Egentligen gjorde de det aldrig. Depressionen var djup ännu vid krigsutbrottet. Så sent som 1941, då det japanska angreppet drog in USA i kriget, var kapacitetsutnyttjandet i den amerikanska industrin enligt vissa källor fortfarande inte mer än femtio procent. Nej, det var inte John Maynard Keynes som räddade mänskligheten ur depressionens käftar. Det var inte ens Bertil Ohlin. Det var Adolf Hitler.⁴

När herr Hitler slutligen tog sig själv av daga, låg inte bara hans eget Tredje rike utan stora delar av den europeiska produktionsapparaten i ruiner. Våldiga, oavvisliga mänskliga behov – av föda, husrum, kläder – skrek på att tillfredsställas. Mängder av fördrivna stod till förfogande som billig arbetskraft. Teknologin hade utvecklats med stormsteg under krigsåren. Det var under dessa omständigheter två grupper av kapitalistiska ekonomier som vann på andra världskriget: dels de som aldrig drabbats direkt av dess förstörelse – som USA och Sverige – och dels de där denna förstörelse varit grundligast – nämligen Tyskland och Japan. USA och Sverige vann på kort sikt, eftersom de kunde kasta ut sina produkter direkt på en svulten världsmarknad. Tyskland vann på lång sikt därför att en modern produktionsapparat kunde byggas från grunden.

Och så körde kapitalismen ett varv till. Blir det fler? Receptet förefaller numera alltför vådligt, med tanke på de moderna destruktivkrafternas utveckling. (Vissa delar av det, som fascismen, är dock fortfarande lockande utvägar för en kapitalism i trångmål.) Försöken att mura in sig i en ekonomisk Festung Europa kan uppskjuta sammanbrottet, men inte avvärja det. Kapitalismens dödskamp har börjat. Den första kollapsen drabbade dess svagaste del, nämligen den stalinistiska statskapitalismen. Men de asfåglar som nu kretsar över Ryssland och Polen har uppenbarligen redan känt den begynnande liklukten i väst. Det avslöjar nyheterna om den alleuropeiska gangsterinternational som tydligen är under bildande.

Brakmiddagen är aväten och notan ligger på bordet. Gästerna flackar med blicken: finns det verkligen ingen annan som kan betala? Nej, det finns det inte längre. Kapitalisten måste för första gången i historien betala sina kostnader, och det är inte roligt. Han får nog inte ens tillåtelse att diska av räkningen.

³ Länder som Taiwan och Sydkorea upplever förvisso för närvarande sin kapitalistiska *Gründerzeit*. Kapitalismens utveckling är inte jämn och kan inte vara det: det rör sig här om länder som befinner sig där t.ex. Tyskland gjorde på Bismarcks tid eller Sverige i början av 1900-talet. Men även dessa kapitalismens sista mohikaner börjar nu känna av världskrisen; Japan har redan gjort det.

⁴ Roosevelt och hans *New Deal* kan vi saklöst lämna därhän (se f.ö. de 50 procenten ovan). Det mesta av de sociala och ekonomiska åtgärder som han och hans medhjälpare försökte genomföra – och de var för det mesta inte keynesianer – saboterades framgångsrikt, inte minst av Högsta domstolen som förklarade dem okonstitutionella.

Är nu detta den enda av kapitalismens livsfunktioner som nått sin naturliga gräns? Sannolikt inte. Vi har till exempel ackumulationsproblemet, frågan om kapitalbildnings- och investeringsprocesserna. Dessa börjar se alltmer barocka ut, som man kan vänta i en epok av nedgång och fall: å ena sidan fortsätter storföretagen och finansinstituten sina spekulationsorgier, å andra sidan ser vi hur ofta innovativa småföretag – vår industriella framtid – drivs till ruin och konkurs av banknissar som försöker rädda sitt eget värdelösa skinn på andras bekostnad. Och slutligen har vi en fråga som så vitt jag vet nästan aldrig har diskuterats, nämligen den huruvida den kapitalistiska cirkulationen alls är kapabel att ta hand om ett socialt överskott där de materiella produkterna inte längre produceras av en majoritet av befolkningen, utan av en minoritet. Jag tvivlar på det, och jag tror därför att vissa av kapitalismens nuvarande sjukheter beror på cirkulationssvikt i utsugningsapparaten.⁵ Men detta är uppenbarligen problem som går långt utanför denna artikels gränser. Det spelar ingen roll. Jag har, tror jag, tagit min poäng, nämligen att kapitalismen som alla exploaterande produktionsätt ingalunda är något evigt, fysikaliskt eller kemiskt fenomen utan har en historiskt betingad tillkomst och en oundviklig hädanfärd.⁶

Dinosauriernas död

Det har påståtts att problemet med att få död på en skräcködda inte så mycket var att slå ihjäl den, som att få den att begripa att den var ihjälslagen. Förmodligen är detta ganska orättvist, men det stämmer bra på kapitalismen. Den är en skräcködda som är fast förvissad om sin egen odödlighet. Vi ska heller inte inbilla oss att denna kapitalism kommer att dö knall och fall i hjärtinfarkt eller hjärnblödning. Feodalismen tappade styrfarten redan på 1300-talet, men den fortsatte att ragla kring i terrängen ännu i flera sekler. Franska revolutionen 1789 var så att säga den politiska avlivningen, men feodala ekonomiska relationer fortsatte att existera i efterblivna avkrokar av Europa ända fram till första världskriget. Jo, den dagen ska säkert gry då det arbetande folket finner att det tagit makten i Sverige. Men både i nationell och global måttstock kommer den dagen att föregås av en lång natt av kamp och oro. Och dagen kommer att gry endast för de folk och klasser, som under den långa natten vetat vilka deras livsintressen var, och vågat ta strid för dem.

Det finns förstås de som är för pryda för att acceptera detta. De kräver att vi ska avsvärja oss denna ”krigiska” terminologi, vilket naturligtvis bara betyder att de finner intressekampen, kampen för överlevnad, fred och demokrati, alltför ofin och alltför störande för de makthavare som de är så förtvivlat angelägna att hålla sig väl med. Men den som ligger i en vak i isen kämpar för sitt liv. Menar man att det riktiga skulle vara att sjunka så diskret och ljudlöst som möjligt för att inte störa de förbipasserande med ”krigiska” associationer?

Kapitalismens död kommer att bli en långvarig process. Generationer kan bli tvingade att leva tillsammans med detta sparkande och bitande vidunder. Sett utifrån det perspektivet blir den brännande frågan inte så mycket vad vi vill ”sätta i stället” sedan vi

⁵ Se artikeln *Dödsspiralen*.

⁶ Att jag här använt ordet ”oundviklig” beror inte på att jag förfallit till determinism. Både min och din hädanfärd är oundvikliga, men för den skull väntar vi oss inte att få veta dagen eller stunden.

”avskaffat kapitalismen” – den avskaffar nog sig själv, och vad vi sätter i stället torde bli vad vi då kan ha till hands – utan vilka upplösningsfenomen som kommer att beledsaga detta produktionssätts sönderfall.

Jag har redan berört den frågan. Kriget som ”hårdande stålbad” för en dödssjuk kapitalism ter sig i dag som en väl farlig medicin i Västeuropa. Det betyder inte att vi kommer att undgå väpnade konflikter. Redan om det nuvarande kriget i f.d. Jugoslavien undgår att utvidgas till ett allmänt balkankrig, och om detta sin tur inte sprids och blir ett ännu allmännare medelhavskrig, så har vi haft en alldeles oförtjänt tur, en tur som inte kan fortsätta hur länge som helst. Tiden 1945-1992 har varit den längsta fredsperioden i Europas historia, inte i detta sekel eller ens på många sekler utan någonsin. Jag tror tyvärr att vi kommer att se tillbaka på den med bitter saknad.

Det har varit en av kapitalismens käraste myter att den alstrat ”utveckling” och ”tillväxt”. Men varken tillväxt eller ens stabilitet är nödvändiga för att exploateringen ska kunna fortsätta. Må vara att ekonomierna krymper: om bara antalet exploatörer krymper ännu fortare, kan de fortsätta att härska och avnjuta sina privilegier. Finns det någon ekonomi någonstans på denna jord, så eländig att inte några kan leva i lyx genom att parasitera på den? I och med att vi glider in i detta skede, blir kapitalismens karaktär av plundringssystem allt tydligare. Den kommer då att mista flera av de kännetecken som vi vant oss att förknippa med det kapitalistiska produktionssättet, helt enkelt därför att det alltmer upphör att vara ett produktionssätt och blir ett plundringssätt. Den kommer, tror jag, att börja uppvisa drag som annars ansetts känneteckna det feodala ekonomiska systemet.

Det allt överskuggande behovet för dess härskare kommer att vara att hålla sina sammanstörtande samhällen under något slags kontroll. För detta kommer man att använda våld och hot om våld i ökande utsträckning. Men detta räcker inte i vår tid. Ett teknologiskt utvecklade bondesamhälle kan kontrolleras genom ren terror, men hos oss krävs något mera: ideologi. Denna ideologi är redan under utformning. Den är fascistisk. Inte nödvändigtvis på det puerila sätt som fascismen brukar definieras av borgerlighetens propagandister (som ju haft all anledning att försöka dölja dess klassnatur). Ingen tror att herrarnas Bildt, Carlsson & Co. kommer att iföra sig stövlar, kulörta skjortor och koppel och börja öva hitlerhälsning framför hallspegeln. Men verkligheten kvarstår. Det arbetande folket måste fås att acceptera en stigande rättslöshet och utarmning. Och medlet heter hat: folkhat, rashat, grupphat. Det kommer vi att få se mer av i framtiden. Ty hotet är inte nynazister och skinnhuvuden. Den sortens förvirrade, fördummade och jagsvaga individer har alla samhällen måst leva med. Men bakom dem står i dag ”kavajfascisterna” som inspirerar, organiserar och finansierar dem, och som genom sitt inflytande över samhället ser till att de kan fortsätta att sprida förvirring.

Det är inget roligt budskap jag har att komma med. Det är mörkt och bittert. Ändå är det ett hoppets budskap. Bortom stormen kommer dagen åter att gry. Och de som överlever stormen är de som förutser den, förstår den och är villiga att motstå den. För dem som föredrar illusioner och önsketänkande finns det å andra sidan också ett alternativ. Det är Marx', Engels' och Manifestets alternativ två: ”båda de stridande klassernas gemensamma undergång”.

4. Marknadens gränser

(Opublicerad, hösten 1993)

I en tidigare artikel¹ visade jag på att kapitalismen inte är någon marknadsekonomi – i varje fall inte på det sätt som kapitalismens ideologer försöker inbilla oss och som marknadsfundamentalisterna delvis lyckats inbilla sig själva (varje framgångsrik charlatan måste åtminstone på något plan börja med att lura sig själv, annars kan han inte övertyga andra). Kapitalisterna är kapitalister just därför att de i viktiga avseenden lyckats isolera sig från marknaden. Monopolismen är kapitalismens artegna sätt att vara – för egen del; vi andra tvingas sälja oss på arbetsmarknaden. Någon ”konkurrenskapitalism” av den art som spökar i den nationalekonomiska undervisningen, och som Lenin och andra marxister trodde en gång hade existerat, har det egentligen aldrig funnits, annat än som ett marginellt bifenomen bredvid den egentliga, monopolistiska storkapitalismen.

Lenins barn

Den ”leninistiska” tesen om den elaka monopolkapitalismen som ersatt den mer godartade konkurrenskapitalismen fördes vidare i egenartad form av två ideologiska avläggare. Den ena var maoismen. Mao inspirerades av Lenins kapitalismanalys till sin egen teori om de två slagen av kapitalism i Kina och de andra koloniala länderna, en ”nationell kapitalism” av samma slag som den västerländska förmodade konkurrenskapitalismen, och en parasitisk ”compradorkapitalism” som endast var den imperialistiska monopolkapitalismens lokala hantlangare.² I Kina var analysen inte helt obefogad: i stor utsträckning lyckades Mao och hans kommunister splittra den kinesiska borgerligheten och få den ”nationella bourgeoisin” över på sin sida eller åtminstone neutralisera den. Men när våra egna dubbel- och trippelmaoister okritiskt försökte överföra denna analys på Sverige blev resultatet helt fnoskigt. Sverige har varken en nationell bourgeoisin – det visar borgerlighetens försök att inordna oss under en allsmäktig eurobyråkrati – eller någon compradorbourgeoisin, eller snarare, hela bourgeoisin och inte bara ”finanskapitalet” är infekterad av compradorandan. Men teorin blev till ett kärkommet rättfärdigande av de pseudoradikala borgarbarnens återvändande till högern, ty det var ju den snälla nationella bourgeoisin som man kastade sig i famnen på.

Den andra riktningen, som är äldre och mer specifikt västeuropeisk, var den tyska teorin om den statsmonopolistiska kapitalismen, ”Stamokap”. Även den åberopade sig på Lenin, det vill säga ytterst på Lenins egen teoretiska källa, den brittiske liberala ekonomen Hobson (i *The Evolution of Modern Capitalism*, 1894). Men eftersom den imperialistiska monopolkapitalismen inte gjorde min av att gå under, så som Lenin hade förutsagt (*Imperialismen som kapitalismens sista stadium*, 1916) måste teorin räddas genom påståendet att kapitalismen hade hittat ännu ett sista stadium att

¹ I artikeln *Sådan är kapitalismen* (*Socialistisk Debatt* 3/93).

² Compradorer var benämningen på de kinesiska handelsmän som förmedlade kontakten mellan den kinesiska marknaden och de europeiska företagen. De var i allt imperialismens hantlangare. ”Comprador” är egentligen portugisiska och betyder ungefär ”bokhållare” eller ”räknekarl”.

genomgå, nämligen det statsmonopolistiska. Och sedan skulle den avlida. Här tjänade teorin till att försona ett invariant tänkesätt – det mekaniska stadietänkandet, tron på historiens järnväg med i förväg bestämda stationer, den vantolkning som Marx så ilsket beteckade sig för i brevet till *Otetjestvennyye Zapiski* (1877) – med den helt korrekta observationen att kapitalismens spontana hädanfärd envisades med att inte äga rum. Man fick alltså uppfinna nya stadier vartefter. Men jag har redan påpekat³ att statsmonopolismen, i form av statligt privilegierad handel och industri och i form av leveransmonopol till statsverket, spelade en avgörande roll redan för kapitalismens genombrott i Europa från senmedeltiden och framåt. Motsättningen mellan en tidig konkurrenskapitalism och en senare, underförstått urartad monopolkapitalism är helt konstruerad. Finns en sådan motsättning – och någon sådan ser vi verkligen inte mycket av – så är det i varje fall inte fråga om en motsättning i tiden, mellan två utvecklingsskeden.

En snäll kapitalism

Ju tydligare marknadslösningarnas konsekvenser blir för gemene man, ju klarare vi ser vad som sker i de före detta ”öststaterna”, desto gällare skriar penningherrarnas betalda propagandamakare om marknadens välsignelser. Den är inte bara den bästa ekonomin: den är i själva verket den enda ekonomin, den enda ekonomiska vägen. Varje försök att inskränka penningherrarnas makt och sätta gränser för deras godtyckliga huserande med människors, landsändars och hela nationers existens är per definition en perversion, ett försök att sätta onaturliga skrankor för ett naturligt skeende. Och självfallet kan sådana försök endast bero på dumhet, eller på demagogiska (”populistiska”) försök att vinna personlig makt genom att inbilla den fattige att han har rätt till en människovärdig tillvaro; och givetvis kan sådana ingrepp endast sluta i stagnation, ruin och svält – det vill säga just det som försöken till marknadslösningar nu resulterar i, både i akut form i öst och i kronisk form i väst, i kapitalismens gamla kärnländer. Är argumenteringen svag, höj rösten – ett användbart recept för den som äger en stor megafon.

Vem som är demagog vet vi. Det är ingenting annat än ren demagogi att söka inbilla oss att det ekonomiska systemet fungerar så som det gör i broschyrerna från SAF, Industriförbundet och Timbro. I den mån marknader finns i Sverige är de antingen monopolistiska marknader, det vill säga pseudomarknader där *terms of trade*⁴ ensidigt bestäms av de ekonomiska makthavarna, eller subsidiära marknader som tillåts fungera, åtminstone i vissa avseenden och riktningar, så länge detta gynnar kapitalisterna – och därmed missgynnar alla andra.

Men här kommer vi tillbaka till föreställningen om de två kapitalismerna, en urartad monopol- eller finanskapitalism och en godartad konkurrens- eller marknadskapitalism. Om man medvetet eller omedvetet tänker i de banorna, då kan man börja föreställa sig att det skulle vara möjligt att återföra kapitalismen till dess förmodade ”snälla” och konstruktiva stadium. Att kapitalismens slyngelår inte var någon tebjudning utan snarare en ohämmad röjarskiva behöver man inte gå långt för att

³ I ovan nämnda artikel.

⁴ *Terms of trade*, engelska, handelsvillkor (egentligen för handeln mellan stater).

övertyga sig om. Att den var lika mycket destruktiv som konstruktiv, att den skapade elände liksom välstånd behöver man inte heller tveka om – se på stadshantverkens öde, se på den indiska textilindustrin (fast i gengäld blomstrade förstas opiumodlingen⁵). Att själva grundidén är lika felaktig som den underliggande stadiefilosofin har jag redan berört. Dock, nu talar vi om ideologer och ideologi, inte om verkligheten.

Föreställningen att man kan skapa en ”snäll” eller åtminstone tämjd kapitalism är förstas den socialdemokratiska reformismens grundföreställning. Och när man dessutom inbillar sig att marknadshushållning och kapitalism är samma sak, och att man kan få den förra genom att gynna den senare, då ligger den stora illusionen snubblande nära.

Ingen av människosläktets fromma föreställningar är mer ogrundad, och följaktligen mer outrotlig, än förhoppningen om det som på amerikanska kallas ömsevis the quick fix och the free lunch. Kort sagt, föreställningen att alla problem kan lösas utan att man egentligen ändrar på något. Och, självfallet, utan att man egentligen behöver stöta sig med någon. Hela politikindustrin i ett samhälle grundat på den ena människans exploatering av den andra, hela dess hantering med falskt och förfalskat medvetande bygger på denna illusion. Rösta bara på oss, så ska vi med hjälp av några enkla justeringar få det befintliga maskineriet att gå som smort, till allas odelade belåtenhet. Detta är (ursäkta att jag säger det) inte vägen att gå för den som verkligen vill ha ett samhälle där fullmyndiga medborgare själva bestämmer över sitt öde.

Marknadens diskreta charm

I den verkliga vänstern (till skillnad från dess opportunistiska medlöpare) är det naturligtvis få som svalt idén om en kapitalism med mänskligt ansikte. Men eftersom nivån på det teoretiska medvetandet är låg efter årtionden av försummelser är det flera som i stället griper efter marknadsekonomin som en ersättare för kapitalismen. Idén är redan i sig egenartad: den skulle betyda att vi övergick från kapitalism till ett i grunden småborgerligt produktionssätt. Men låt gå! Antag att vi ersatte den kapitalistiska exploateringen och cirkulationen med t.ex. producentkooperativer eller till och med enskilda, arbetande ägare som köpte och sålde på en marknad. Skulle det lösa våra problem? Skulle ett sådant system kunna skapa eller åtminstone vara förenligt med frihet och jämlikhet och en anständig tillvaro för alla?

Tyvärr inte. Ty varje form av marknad har ett par fundamentala begränsningar som delvis förklarar varför vi inte spontant uppfattar oss som de ”marknadens kungar” som propagandisterna försöker utmåla oss som – i varje fall inte när vi försöker köpa något som penningherrarna inte är intresserade av att kränga till oss.

För det första: brist på effektiv efterfrågan. Effektiv efterfrågan innebär att den som efterfrågar något har något att köpa för. Effektiv efterfrågan är alltså ingalunda detsamma som behov: tiggaren som ligger döende av svält i diket har förvisso ett

⁵ Britterna krossade avsiktligt textiltillverkningen i Brittiska Indien för att skapa marknader åt sin egen bomullsindustri. ”På Bengalens slätter vitnar indiska vävares ben” (Marx). I gengäld gynnades opiumodlingen. Opium smugglades sedan med god avans till Kina. Då den kinesiska regeringen sökte skapa handelshinder för denna hantering, tvang britterna dem att upphöra med detta ofog genom opiumkriget 1840-41.

otvetydigt behov, men någon effektiv efterfrågan ger han och hans likar inte upphov till, eftersom de saknar penningmedel eller andra realiserbara tillgångar (sina döttrar har de i regel redan sålt till närmaste bordellägare). De är osynliga för marknaden. Däremot ser samma marknad de rikas efterfrågan på lyxbilar, luftkonditionering och de fattigas döttrar, eftersom de rika är rika. ”De rika är annorlunda än vi”, förklarade Scott Fitzgerald. ”Ja, Scotty”, svarade Hemingway, ”de har mer pengar.” Jaja ... så är det i de förskräckliga uländerna. Men även om marknaden är diskretare hos oss, fungerar den likadant. Alla de vackra teorierna om den välsignelsebringande marknaden förutsätter i tysthet 1) att alla som vill agera på marknaden också kan göra det, det vill säga deras efterfrågan är effektiv, och 2) att de har lika mycket att sälja och lika mycket att köpa för, det vill säga att deras efterfrågan är *lika* effektiv. Så är näppeligen fallet. Hela det vackra teoribygget förutsätter att man abstraherat bort det verkliga samhälle som transaktionerna äger rum i. Det gäller bara för en simulation på Handels, genomförd med spelmarker och Monopol-pengar (vilket ju förefaller ganska adekvat i detta fall). Påståendet att marknaden – eller kapitalismen, eller vad som nu är vad – skulle tendera att göra alla lika rika är så dumt att det knappast behöver vederläggas. Så snart man ger ”marknadskrafterna” fria tyglar ökar de ekonomiska klyftorna, det visar de senaste årens erfarenhet entydigt, både i Sverige och utlandet. Eller var det kapitalismen som släpptes lös? Det var det, men visst är det marknadskrafter som svänger piskan över oss, även om de verkar på subsidiära marknader. Sådana marknadskrafter anses nämligen högst välgörande, av och för penningherrarna.

För det andra: brist på effektivt utbud. Man kan bara köpa det som säljs. En efterfrågan som i och för sig stöds av köpkraft och som därmed skulle vara effektiv kan nämligen göras osynlig genom att man vägrar tillhandahålla det som efterfrågas. På 1920- och 1930-talen köpte bildäcksfabrikanten Goodyear upp spårvägslinjerna i många amerikanska städer. Och sedan förklarades de förstas för olönsamma och lades ner. Runtom i Sverige står järnvägsstationer med förspikade fönster som vittnen om en efterfrågan som effektivt gjorts ineffektiv. Jag tror de flesta av oss ofta nog dystert eller i raseri måst konstatera att ”marknadens kungar” måste nöja sig med de skulor som herrarna anser duger åt dem.⁶

Nu är det enligt teorierna efterfrågan som skapar utbudet. Men i praktiken är det på de flesta områden snarare tvärtom, även om vi bortser från marknadsföringens skapande av artificiella behov. Det är bara på områden där det sker ett teknologiskt genombrott som det ibland kan ske en genombrytning av monopolen. Ett exempel är persondatorbranschen. Men det var inte monopolister som IBM som gav oss den; varför skulle de sabotera sin egen lönsamma produktion av stordatorer? Det var garageföretag som Apple och Microsoft som rev upp gärdet, och förstas diverse hönshusfirmor på Taiwan. Men sådana situationer är ytterst sällsynta, och blir allt sällsyntare.

Vi får inte glömma att mycket av den nutida monopolismen är naturlig. Järnvägs- och telesystem är tidiga exempel på ”naturliga monopol”, och betraktades också som sådana även av borgerliga ekonomer, till dess att man började vädra profiter genom ren plundring, det vill säga genom att man krossade fungerande system för att sno åt sig vissa bitar. Men även mycken materiell produktion hör hit. All nutida storproduktion är

⁶ Att ”konsumenten är kung” är en av kapitalistpropagandans vanligaste och tröttsammaste påståenden, och ett av de sämst underbyggda.

förvisso inte rationell. ”Stordriftsfördelarna” är ofta nog fördelar enbart för kapitalet, inte för produktionen (för att inte tala om kunderna). Men idén att all storproduktion eller ens den mesta skulle kunna ersättas med små gulliga verkstäder är tyvärr ogrundad.

Det är egentligen sorgligt att detta ska behöva sägas här. Ty allt detta är väl känt för vulgärekonomerna. Det är bara det att de talar tyst om det, så tyst att de inte alls hörs. Det vill säga nationalekonomerna. Företagsekonomerna, som yttrar sig i mera slutna sällskap, talar däremot ofta om det, och tycker det är en ständig källa till glädje.

Kort sagt: marknadsmekanismerna kommer inte att skapa ett fritt och jämlikt samhälle där envar kan utveckla sin kreativa förmåga till allas bästa. Inte ens om vi befriar dem från kapitalisterna. Och även om många av oss blivit så vana vid att leva i ett samhälle där alla mänskliga transaktioner förmedlas av pengar att vi inte kan föreställa oss något annat, så låt oss inte glömma Marx' insikt: detta är en form av fetischism, som fjärrar människorna både från varandra och från deras verk, och därmed från dem själva.

Finns alternativ?

Nåväl, säger propagandisterna och deras aningslösa eftersägare: må vara att marknaden är ett uselt system, men finns det några alternativ? Och så hänvisar de till den sovjetiska ”planekonomins” kollaps.

Nu är det inte ur vägen att åter påminna om vad jag redan påpekat:⁷ kapitalisterna bedriver själva planekonomi i sina egna koncerner. Resultaten manar kanske inte heller här alltid till efterföljd, men dock till eftertanke. Och att peka på de stalinistiska kommandoekonomierna är inte heller särskilt rimligt. Det är inte det vi ser som ett alternativ. Kommandoekonomi, privatkapitalistisk såväl som statskapitalistisk, är ineffektiv. Men marknaden är ännu värre. Det finns dock företag där komponenter regelbundet anländer till monteringsfabriken bara timmar innan de används: sådant kallas ”just in time-system” och ”lean production”. Inbillar sig någon att detta skulle kunna överlåtas på något slags automatiskt verkande marknadsmekanismer? Givetvis inte. Och inte heller tycks det just vara något empiriskt faktum att dessa mekanismer automatiskt fyller mänskliga behov. Alternativet till kommandoekonomi är inte marknader – det är demokrati. De stalinistiska ekonomierna var odugliga därför att de var odemokratiska, därför att de inte var till för att tjäna allmänintresset utan en härskares makt och en härskande klass' privilegier. När denna klass till sist, efter Stalins död, fick härskas själv utan inblandning, blev resultatet som det brukar bli när härskande klasser lämnas i fred: först brezjnevepokens stagnation och sedan sammanbrott. *Och i grunden är detta vad som händer hos oss, här och nu.*

Ekonomi, säger man, är ett icke- linjärt, icke-deterministiskt (”kaotiskt”) system. Jo tack, att det är kaotiskt vet vi nog. Men skämt åsido: att system är ”kaotiska” i denna bemärkelse betyder alls inte att de inte kan styras. Försök till detaljerad kommandostyrning är förvisso dömda att misslyckas. Men systemen är icke-linjära inom bestämda gränser. När du vrider på tillräckligt tryck på vattenkranen blir strålen ur

⁷ Än en gång i anförda artikel.

blandaren icke- laminär, kaotisk. Men du kan ändå styra både mängd och riktning. Att du inte kan förutsäga varje vattenmolekyls detaljerade bana är inte något som du normalt bekymrar dig över. På samma sätt har kapitalisterna måst överge försöken att konstant detaljstyra varenda handrörelse av varenda arbetare. Fabriker, kontor är också icke-linjära system. Lik förbannat producerar de profiter åt ägaren. Och det gör de därför att metoder för styrning av icke-linjära ekonomiska system har vuxit fram inom ramen för kapitalismen, om också bara på mikroekonomisk nivå. I varje fall börjar herrarna lära sig vad de inte ska sticka näsan i. En djävulsk form av maskningsaktion är att utföra allt arbete enligt reglementen och instruktioner. Resultatet är i regel totalstopp inom några timmar. *Bådeprestationslöner* och självstyrande grupper är faktiskt försök att undvika sådana situationer.

Jag upprepar: vi ska inte ”avskaffa” kapitalismen. Vi ska stå beredda att fylla tomrummet efter den sedan vi gjort oss kvitt postkapitalismens plundrare och banditer. Självfallet kan man inte avskaffa marknaden genom dekret, lika lite som man i de före detta öststaterna kunnat införa den *per fiat*⁸ (eller som i detta fall snarare *per Mercedes*). Debila räknemissar och ekonomijournalister reser dit och jublar: torg och gator fylls av krämarnas stånd, skyltfönstren är fulla av varor, lyxbilar glider längs gatorna. Att nasarna är människor som förtvivlat söker överleva, att endast svindlare och plundrare kan köpa varorna i fönstren och att det sitter gangsters, före detta nomenklaturabossar och utländska spekulanter i bilarna är helt egalt, om de nu ens vet det. Operationen har lyckats och patienten är framgångsrikt bortabstraherad. Motsvarande gäller i andra riktningen: en demokratisk ekonomi kan endast byggas upp stegvis, och det är möjligt att det finns områden där restmarknader kan tolereras därför att de är oförargliga. Frågan om vilka behåmodeller folket efterfrågar behöver kanske inte underkastas demokratiska beslut – försåvitt producenterna inte gör kunderna förbannade genom att vägra tillverka vad de vill ha.

I dag söker borgarna beröva oss vårt medborgarskap och göra oss till kunder, till objekt som endast existerar i och genom penningtransaktioner. Nu reser sig medborgarna och kräver att bli synliga, de själva och inte bara deras plånböcker. Har de fel?

⁸ *Per fiat*: latin, genom påbud.

5. Dödsspiralen

(Februari-mars 1995)

I mitten av 1970-talet gick kapitalismen in i sin länge uppskjutna stagnationsfas. Det var med våldsamma medel den hade uppskjutits – två världskrig och mellan dem först en akut fast kort depression, avlöst av en brådstörtad kapprustning, och efter det andra världskrigets slut en lika brådstörtad återupprustning i det kalla krigets tecken. Att stagnationen började just under 1970-talet hade klart urskiljbara orsaker.

En av dessa orsaker var att skördetiden efter andra världskrigets exempellösa satsning på forskning och utveckling var över. Denna satsning hade frambragt ny flyg- och fordonsteknik, nya syntetiska material, nya läkemedel, nya tillverkningstekniker, nya medier. Nu var exploateringen av dessa landvinningar i stort sett slutförd. Inom ramen för militärindustrin fortsatte forskningen, men den ledde inte längre på samma sätt som tidigare till säljbara produkter; produkterna var bara gångbara på en specialiserad militär marknad som trots allt inte kunde expandera hur mycket som helst (ett karakteristiskt inslag i marknadsbilden från 1950-talet och framåt var de särskilda flyg- och vapenmässorna, där allt mer avancerade vapensystem kursades till allt mer inkompetenta och insolventa köpare, i regel med hjälp av statliga exportsubsidier). Det brukade förr sägas att militär forskning och utveckling gav upphov till spinoffs på den civila sidan. Ännu under andra världskriget var det sant. Nylonet t.ex. började massproduceras för att ersätta natursidenet i fallskärmar – produktionsområdena för råsilke hade japanerna ockuperat. Även rymdkapplöpningen mellan USA och Sovjetunionen såldes till allmänheten på detta sätt, med tvivelaktigt berättigande, kan jag tillägga. Men i dag är det en truism att påpeka att förhållandet snarare är det motsatta; militärindustrin hänger i svansen på den civila forskningen och teknologin.

Själva tillverkningsteknologin inom militärindustrierna har blivit irrelevant för den civila sektorn. På artonhundratalet införde vapenindustrin teknik som sedan via symaskins- och cykelindustrierna ledde till seriefabrikation av mekanik för en massmarknad, bland annat inom biltillverkningen. Men vår tids avancerade militära vapen tillverkas inte i miljoner, som mausergevären, utan i några få tusental, i vissa fall några dussin. Den japanska elektronikindustrin, inriktad på masstillverkning av hemelektronik, slog ut den amerikanska, som dominerades av militära projekt som var extremt lönsamma men inte gav de volymer en industriell utveckling krävde. Under 1980-talet höll den amerikanska tillverkningen av mikrochips på att utplånas helt, och den fick räddas genom intensiv konstgjord andning från statens sida.

Ännu viktigare var dock själva det faktum att det internationella läget stabiliserats. Redan 1975 hade Europa haft fred längre än det någonsin tillförne haft i historisk tid, och den folkliga entusiasmen för allt tyngre rustningsbördor hade mattats något. Samtidigt började det gå upp för Västerlandets penningherrar att de faktiskt inte levde under något akut hot. Det var då som tanken rann upp i deras hjärnor att det kunde vara läge för att ta tillbaka det som de måst släppa ifrån sig – sedan tidernas begynnelse, ungefär.

Ett kapitalistiskt dilemma

Varje på exploatering grundat produktionssätt lider av inneboende, systemiska motsättningar. Jag talar här inte om den milda form av konkurrens inom den härskande klassen, som har sin grund i det enkla faktum att alla inte samtidigt kan sitta närmast de för tillfället i drift varande köttgrytorna. Jag talar om motsättningar som ligger i produktionssättets natur. Slavsamhället stod t.ex. inför det eviga problemet att det egentligen inte kunde reproducera sig självt, i ordets ursprungliga bemärkelse: slavarnas dödlighet var alltid högre än deras födelsetal, och hade man gett dem tillräckligt goda livsbetingelser för att få upp deras nettoreproduktionstal till 1, hade slavdriften inte längre gett något överskott. Man var beroende av ständig tillförsel utifrån, det vill säga av eviga krig och slavjakter. I det långa loppet blev detta ohållbart, och fastän slaveriet fortsatte att existera långt in i medeltiden, och aldrig ströks ur vare sig de romerska eller kanoniska lagböckerna, hade det redan före Västroms fall på 400-talet upphört att vara det dominerande produktionssättet. (Dess återuppståndelse i modern tid i Amerika och annorstädes, kopplat till en internationell handelskapitalism, är ett annat och mycket egendomligt kapitel.)

Kapitalismen har sin andel av sådana systemmotsättningar. De existerar på det klassmässiga, det ideologiska, det politiska planet. Men den allvarligaste av dessa motsättningar, den som inte kan drivas ut eller neutraliseras i längden därför att den ligger inneboende i själva kapitalcirkulationens grundmekanismer, är den mellan klassintresse och egenintresse.

Att de feodala ätternas öden växlade, och att den enas uppstigande skedde till priset av den andras nedsjunkande, hotade aldrig det feodala systemet som sådant. Det fanns ett gemensamt klassintresse som, på sin väg neråt mot den enskilda familjen och individen och från teori till praktik, inte stannade på till exempel det politiska eller ideologiska planet utan direkt ledde till ett gemensamt handlande. Så är det inte i kapitalismen.

Slavsamhället och feodalismen präglades i stort sett av självhushållning, även om varierande inslag av utbytsekonomi förekom. Antikens storavillae, ibland befolkade av tusentals slavar, var liksom den tidiga medeltidens feodal gods i stort sett slutna ekonomier som kunde förse sina ägare likaväl som sina arbetare med allt livets nödtorft (i det senare fallet på en synnerligen blygsam nivå, förstås). Utbytsekonomi, oavsett om av natura- eller penningtyp, var en marginell förmedling av lyxvaror. De stora varuflödena, där de förekom – som till exempel importen av spannmål från Egypten till Rom – organiserades inte på privat utan på offentlig grund och vilade ytterst på utpressandet av tributer. När feodalherrarna under senmedeltiden till sist började bli direkt beroende av utbytsekonomi, hade feodalismen redan förlorat det ekonomiska initiativet till den framväxande kapitalismen. Slavherrar och feodalherrar var därför aldrig företagare utan snarare *rentier*: de härledde inte sina inkomster från kapital i cirkulation utan från besittningen av vad man skulle kunna kalla passiv egendom, som med naturnödvändighet gav en viss årsavkastning i skördetiden. Fromt hoppades man också att denna avkastning skulle förbli konstant och utgöra basen för ett ståndsmässigt leverne. Det vi idag kallar reproduktion av kapital var här en nästan

biologisk och automatisk process som man inte behövde bry sin hjärna med; själva arbetet stod ju andra för och det bedrevs på i stort samma sätt som det gjort i århundraden, för att inte säga årtusenden. Ville man öka sina inkomster skedde detta inte genom att man investerade kapital i sina egendomar, utan genom att man skaffade sig mer jord som brukades med samma metoder; och kunde man inte skaffa den på annat sätt så fick man ta den från någon annan.

Annorlunda i kapitalismen! Dess reproduktionsprocess är inte cyklisk utan öppen, den kan övergå i ackumulation men den sker ingalunda med någon automatik. Och utbytet är själva förutsättningen för dess existens, inte enbart en förmedlare av trevligheter som man kan både ha och mista. En kapitalist måste köpa och sälja. Framför allt måste han sälja för att realisera sitt utvunna mervärde. Och därmed står han inför kapitalismens grundläggande problem: den som vill sälja måste också finna en köpare. Än mer, det räcker inte med att denne har köpviljan, det vill säga något behov som han vill tillfredsställa. Han måste också ha förmågan att göra detta – han måste ha *köpkraft*.

Hur köpkraften kom till

Till en början alstrades denna köpkraft inte inom ramen för kapitalismen själv. Denna var ännu mycket outvecklad, den sysselsatte få anställda och dess lönekonto var i absoluta tal inte stort. Köpkraften uppstod i stort sett externt, i en för-kapitalistisk och icke-kapitalistisk lant- och delvis även stadsekonomi baserad på jordbruk och hantverk. Vad det handlade om var att få fram och realisera denna potentiella eller latent köpkraft, det vill säga att locka in självhushållande producenter i utbytes- och penningekonomin.¹ Det problemet var i grunden politiskt: det gällde i första hand att bryta ner äldre tiders mentala och juridiska hinder för ett fritt varuutbyte (och naturligtvis att skapa tekniska och organisatoriska förutsättningar för varutransporter och handel, alltså sjödugliga skepp, handelsfaktorier på hedniska kuster, kanaler, vägar, packhus, torg och marknader och butiker och bolag).

Köpkraften som sådan var egentligen inte något problem. Stadens hantverkare, den feodale godsägaren och till och med hans halvsvultna livegna, den frie småbonden, prästen och abboten med källaren full av församlingsbornas tionde – alla hade de produkter som de kunde förmås att byta ut mot det som kapitalisten ville kränga till dem. Snabbast gick denna utveckling där bönder med en förhållandevis fri ställning hade nära till expanderande köpstäder, där de bokstavligen kunde marknadsföra sina överskottsprodukter på torgdagarna. Nederländerna och Flandern är exempel. Dessa primära producenter drogs in i en expansiv hantering där de så småningom fick in så mycket pengar att de kunde överväga att köpa ut de feodala utsugarna och bli sina egna. Mäster betalade också löner till sina gesäller och daglönare. Successivt drogs allt mer av samhällets produktiva verksamhet in i handelns sfär och därmed in i kapitalismens verksamhetsfält.

¹ Köpkraften kunde existera latent redan innan dess ägare dragits in i penningekonomin, nämligen som ett överskott av produkter. Till och med överskottet kunde existera latent – innan det fanns möjlighet att sälja det fanns det ingen anledning att producera det.

Att den samhällsliga produktionen blev åtkomlig för penningens och därmed för kapitalets cirkulation, och därmed kunde utnyttjas för kapitalets ackumulation, innebar samtidigt att nästan alla människor drogs in i den nya, dynamiska sfären. Ty både i det förindustriella och i det klassiska industriella samhället var nästan alla individer sysselsatta med materiell produktion.² Man kan säga att i det hela uppstod köpkraften där kapitalisterna behövde den. De behövde inte bekymra sig för hur den skulle hamna i händerna på kunderna.

Så småningom kunde kapitalismen börja ta över även delar av produktionen. Detta skedde långsammare än man kunde tro. Stora småproducerande och till och med självhushållande sektorer fanns kvar även i de stora industriländerna långt in på 1900-talet. I Sverige var det först kring 1930 som industrin (helt kapitalistisk) gick om lantbruket (övervägande icke- kapitalistiskt) som alstrare av sysselsättning. Först då blev Sverige ett industriland i den bemärkelsen, även om industrikapitalismen tagit över själva pådrivarrollen i utvecklingen redan två eller tre generationer tidigare. Men även i detta industrisamhälle deltog de flesta människor i den materiella produktionen, eller också tillhörde de familjer där åtminstone någon medlem arbetade i denna produktion. Det skedde en naturlig spridning av köpkraft, i form av en i penningar realiserad andel av produktionsresultatet, till nästan hela befolkningen. Det kunde förvisso stå en intensiv kamp om fördelningen av produktionsresultatet, inte bara inom företagen utan också i samhället i stort, mellan organiserade arbetare och arbetsgivare, mellan klasser och grupper. Men frågan var inte *om* och *hur* massmarknaden skulle få sin köpkraft, utan bara om den relativa fördelningen, om *hur mycket* de olika grupperna skulle få.

Den klassiska krisen

Det var förstas inte så bara. Den traditionella konjunkturcykeln uppstod ur denna dragkamp, eller närmare bestämt därför att parterna inte var jämnstarka i den. Den första stora konjunkturkrisen i Västerlandets historia bröt ut 1814-15 när napoleonkrigen upphörde. Staterna avskedade soldater som miste sin sold; de skar ner sin upphandling och deras leverantörer förlorade profiler och dessas arbetare sina löner. Robert Owen, fabrikören och samhällsreformatorn, klarlade dessa sammanhang för den brittiska regeringen, som dock tycktes oförmögen att fatta resonemanget (liksom nu vår egen är det). Marx tog upp tråden och redde närmare ut mekanismerna, men hans analys var förstas ännu oapitligare för anständigt folk.³

Den enskilde kapitalisten, eller den han låter sköta driften, avdelar en del av det realiserade (i pengar omvandlade) produktionsresultatet till sina anställda i form av ett lönekonto. De får därmed köpkraft och använder denna köpkraft till att inhandla livsförnödenheter och kanske också mindre nödvändiga ting. Dessa ting är i sig själva

² Tjänsteproduktion som sådan alstrar ingen köpkraft. Två personer kan inte leva på att göra varandra tjänster. Däremot kan båda existera om den ene producerar livsförnödenheter och är villig att byta ut en del av dem mot vissa tjänster. Detta innebär att köpkraft sekundärt överförs till tjänstesektorn. I den nutida ekonomin sker detta både inom företag och mellan dem.

³ Hela sakanalysen i "keynesianismen" finns uttryckligen i *Kapitalet*. Skillnaden mellan Marx och Keynes är bara att Marx inte försökte inbilla någon att kapitalismen kunde räddas genom mixtrande med statsbudgeten. Så vann inte heller Marx någon större popularitet hos den borgerliga pseudointelligentian.

resultat av den kapitalistiska produktionen. Och så går hjulen runt och allt är gott och väl – väl? Nej, så väl är det inte.

Ty de varor och tjänster som köps av de anställda i ett företag har i det stora hela inte producerats i detta företag, utan i helt andra. Arbetarna i en spikfabrik använder inte merparten av sina löner till att köpa spik. Och här börjar det stora dilemmat.

Kapitalistens *klassintresse* säger att folk bör få mycket köpkraft så att de kan köpa hans varor, eller andra varor som ”får hjulen att snurra”. Men hans *egenintresse* säger honom att han själv bör betala så låga löner som möjligt, det vill säga ge sina anställda så lite köpkraft som möjligt. Det han betalar ut via lönekontot hamnar ju till större delen i andra företagens fickor. Om han betalar högre löner än andra kapitalister, ger han dessa en gratisförmån och minskar samtidigt sina egna möjligheter till kapitalackumulation. Är han riktigt generös går han i konkurs. Betalar han däremot ut löner under genomsnittet är det de andra som ger honom en förmån: en oproportionerligt stor del av det totala sociala överskottet styrs via marknadens mekanismer över till honom, han kan ackumulera och expandera. Sådan är kapitalistens existensiella situation. Och denna situation är så handfast att i hans medvetande och handlande egenintresset alltid måste gå före klassintresset. Vad hjälper det honom om ekonomin expanderar och hjulen snurrar rent förbannat, om han själv trätt i likvidation?

Under normala omständigheter har kapitalisten övertaget i lönekampen. Det är han som behärskar produktionsprocessen, han leder och fördelar arbetet. Och inte nog med det: hans klassbröder och konkurrenter tänker likadant och handlar likadant. Resultatet är att den andel av produktionsresultatet som tillfaller de anställda *och som förvandlas till köpkraft* tenderar att minska, i regel inte i absoluta tal men väl relativt produktionsvärdet. Till sist blir den totala köpkraften för liten för att köpa den totala produkten. Krisen anländer som ett brev på posten. Och den är en funktionell underkonsumtionskris, en *köpkraftskris*.

Alla förlorar på den. Livbåten sjunker. Någon måste lämna båten, annars är alla förlorade. Men den som lämnar båten drunknar. Alltså lämnar ingen båten, och alla sjunker tillsammans.

Hur köpkraften försvann

Detta tillstånd var långtifrån onormalt. Från napoleonkrigen till slutet av 1920-talet, i mer än ett sekel, befann sig kapitalismen nästan oftare i lågkonjunktur än i högkonjunktur. Högkonjunkturerna var i regel korta, vilda boomer, kortare ju vildare de var. Kriserna var segslitna, dystra affärer. Men under denna tid fanns det dock återställande mekanismer. De innebar att några spolades överbord: vissa företag var mindre solida än andra, de gav upp andan, produktionskapacitet förstördes och produktionen sjönk tills något slags balans var återupprättad och expansionen kunde börja på nytt. Man ska heller inte förbise att kolonialismen kunde ge nya affärsmöjligheter, och att det också fanns en marknad för kapitalexport, främst till Ryssland och Amerika. All undansnillad och kapitaliserad köpkraft behövde alltså inte användas för att expandera produktionen i de länder där den undansnillats. Trettiotalets ”stora depression” efter finanskraschen hösten 1929 avvek från det klassiska mönstret i de stora industriländerna (men egentligen inte i ett Sverige som ännu var under industrialisering; jag

har analyserat skeendet på annan plats⁴). Denna kris skärptes av att kapitalismen nu i stort sett förbrukat sina reserver av nya sektorer att erövra och exploatera. Problemet med köpkraften hade därmed blivit akut. De periodiska konjunkturkriserna började övergå i en permanent systemkris.

Ett hett världskrig och ett kallt krig betydde en temporär räddning. Våldiga kapitaltillgångar slogs ut, ny teknologi skapades, ny infrastruktur och ny produktionskapacitet måste byggas upp. Resultatet var ”rekordåren”. Men efter 1970 började det omsorgsfullt utdrivna krisspöket åter bulta i väggarna. Och nu hade det skett en ominös, men föga observerad förändring: köpkraftens spontana spridning i befolkningen hade minskat.

Samhället hade omvandlats, och det hade skett just på grund av den väldiga ökning av produktiviteten som de teknologiska revolutionerna hade lett till. Trots att produktionen nu var mycket större än förut, krävde den mycket mindre folk än tidigare. Cirka 1970 (att döma av mina egna något summariska undersökningar) började den andel av befolkningen minska, som var sysselsatt i industrin. I själva verket hade andelen sysselsatta *imateriell produktion* då redan sedan lång tid varit stadd i minskning, ty den en gång dominerande jordbrukssektorn hade länge varit satt på krympning. Det var flyttlassens år, då tidvis tjugo småbruk om dagen lades ner i Sverige. Flyttbussarna gick till de traditionella, mindre industri- och bruksorterna. Ingen av de professionella spåmännen i regering och företageri insåg vad som inom kort skulle hända med dessa orter, när industrin rationaliserade bort de flesta av sina arbetare.

Två faktorer gjorde att man inte såg skriften på väggen. Den ena var att de grupper som arbetade med underordnad företagsadministration, med distribution och handel, fortfarande låg stabila eller till och med ökade något. Den andra var att man ännu hade råd att utvidga den offentliga sektorn. Detta hjälpte den existerande ordningen genom 1970-talet. Under nästa årtionde skyldes problemen av en accelererande och med tiden allt mer sanslös spekulationsboom, som man i sin historielöshet trodde skulle fortsätta i evighet och som i Sverige fick sin sista skjuts in i vanvettet av den famösa skattereformen 1990-91, nästan i samma ögonblick som boomen kollapsade. Men under tiden skärptes det latent problemet, och när spekulationsbubblan nu brast, klev krisspöket plötsligt ut ur garderoben och grinade sardoniskt mot både överhet och allmoge.

Problemet var att den andel av befolkningen, till vilken köpkraft spontant spreds som ett led i produktion och distribution, hade krympt. Till och med de skikt som tidigare hjälpt till att stabilisera sysselsättningen i den kapitalistiska sektorn började nu minska snabbt, till följd av att datorisering och annan ny teknik ökade även deras arbetsproduktivitet. De grupper som fick sin köpkraft direkt ur den kapitalistiska produktionen var nu relativt sett lika små som under kapitalismens tidiga skede, en minoritet. Men medan den ”utomkapitalistiska” befolkningen på 1800-talet kunnat livnära sig på självhushållsjordbruk och småhandel, var detta nu inte längre möjligt. Kapitalismen hade lagt hela ekonomin under sig och dessa sektorer existerade inte längre. Majoriteten av befolkningen måste idag, vad vi än behagar anse om saken, leva på öppna eller dolda transfereringar av köpkraft, dolda i form av arbetslöner från den

⁴ I artikeln och kapitlet om *Kapitalismens gränser*.

offentliga sektorn, öppna i form av bidrag från samma sektor. Till och med marknadsfundamentalismens mest rabiata mullor, yrkesmässiga transfereringshatare som Assar Lindbeck och Bo Södersten, lever av just sådana överföringar. Det kan tilläggas att de flesta av de ledarskribenter, som varje morgon stämmer upp sina doakörer som bakgrund till mullornas förbannelser, skulle varit arbetslösa om inte Sverige haft ett internationellt sett helt osannolikt presstöd – en löpande miljardtransferering från den offentliga sektorn.

En ekonomi i spin

”Århundradets skattereform” skedde i två steg. Det första var resultatet av en deal mellan socialdemokraterna, folkpartiet och centern och genomfördes 1983-85, den slutliga hjärnkollapsen skedde i moderat regi 1990-91 (vilket inte hindrat moderater och sossar från att anklaga varandra för följderna). Den står som själva symbolen för kapitalismens harakiri. Vad som hände var att man lyckades sälja den redan diskrediterade myten om ”lafferkurvan” till de aningslösa, och ibland långtifrån aningslösa politikerna.⁵ Resonemanget gick ut på att om staten minskade sina inkomster, skulle dess inkomster öka.

Detta kunde i förstone verka osannolikt. Men, påstod man, det skulle ske genom ”dynamiska effekter”. De som genom sin oerhörda duglighet skaffade utkomst åt folket och intäkter till statsverket, nämligen fastighetssvindlarna, de inkompetenta företagsledarna och de osnutna banknissarna, skulle få lägre skatter. De skulle på så vis uppmuntras att lämna sin frustrerade tillvaro på golfbanor och sexklubbar, dit det fasansfulla skattetrycket drivit dem, och öka sina oegennyttiga ansträngningar att skaffa folket utkomst och staten inkomster. Lycka och välstånd skulle bli resultatet.

De ”dynamiska effekterna” uteblev givetvis, som överallt annorstädes där samma vals dragits. Omfördelningen av produktionsresultatet till de exploaterande klasserna ökade förvisso dessas aktivitet, men inte för att skapa utkomst åt folket genom investeringar utan för att genom snabba finansklipp och rena svindlerier ytterligare öka sina för-mögenheter. Löntagarna, detta odugliga och föraktliga pack, hade redan tidigare arbetat allt vad tygen höll (att Sverige hade världens högsta förvärvsintensitet och en av världens högsta arbetsintensiteter hade man systematiskt utmönstrat ur debatten) och hade inte fler remmar att lägga på. Följaktligen minskade statens och kommunernas inkomster – utan att också öka.

Detta i ett skede då den privata arbetsmarknaden krympte, momentant till följd av den ”normala” lågkonjunkturen, och sekulärt som ett resultat av den omvandling av produktionen som vi ovan analyserat. Nu skulle även den offentliga sektorn bantas. De

⁵ Uppkallad efter den amerikanske vulgärekonomen Arthur Laffer, en gång karakteriserad som ”*Wall Street Journals* älskling”. Han påstod att om man plottade statens skatteintäkter (vertikal axel) mot skattesatserna (horisontell axel) så hade denna kurva en puckel: vid en viss skattesats hade intäkten ett maximum, ökades satsen ytterligare så minskade intäkten. Dessutom påstod han att han visste precis var på kurvan man befann sig, nämligen långt till höger om denna maximipunkt. Minskade man skattesatserna skulle alltså skatteintäkterna öka. När den svenska högern lanserade detta resonemang hade det redan prövats i praktiken i Margaret Thatchers England (och delvis även i USA) och intäkterna hade minskat. De ”dynamiska effekterna” existerade bevisligen endast i propagandisternas fantasi – något som givetvis inte besvarade de svenska högermännen. Det viktiga var inte att resonemanget höll utan att det var säljbart.

otrevliga orden ”nedsänkningar” och ”nedläggningar” avskaffades raskt och ersattes med det positivt laddade ”besparingar”. Avskedandena började. Dock lättade inte trycket på de offentliga kassorna. Ty dels kunde de avskedade ännu göra anspråk på att slippa svälta ihjäl; att gasa och kompostera överskottsbefolkningen hade ännu i mitten av 1990-talet inte blivit politiskt möjligt. Resultatet blev att man till stor del bara bytte dolda transfereringar (löner i den offentliga sektorn) mot öppna (AMS-pengar och socialbidrag). Dels ledde åtgärderna till en ytterligare minskning av både köpkraft och skatteunderlag, vilket förvärrade just den situation som från början fått motivera nedsänkningarna. Ju mer förtvivlat man sökte komma ur det okontrollerade läget, desto brantare blev dödsspiralen.

* * *

Hur man lever livet permanent fastspänd i denna tivoliattraktion, hur man kommer ur den – och hur man inte kan komma ur den – är ämnet för nästa artikel och, troligen, en till.

6. Livet på en pinne

(Opublicerad, februari-mars 1995)

I den förra artikeln (*Dödsspiralen*) förde jag ett resonemang om det jag anser vara kapitalismens mest fundamentala inre motsägelse, den oförenliga konflikten mellan det kortsiktiga egenintresset – girigheten, om ni så vill – och det långsiktiga klassintresset. Denna inre konflikt blir farlig för kapitalismens fortbestånd, därför att när de enskilda kapitalisterna ser till sina egna, omedelbara företagsintressen, berövar de sig, både enskilt och kollektivt, tillgången till den köpkraft som de behöver för att hålla sitt cirkulations- och ackumulationsmaskineri i gång. Den mogna, övermogna och senila kapitalismen lider inte bara av ett allmänt förvirringstillstånd – det har kapitalismen synbarligen alltid gjort – utan också av kronisk cirkulationssvikt. Låt mig kort rekapitulera hur jag menar att köpkraftsproblemet präglar kapitalismens olika utvecklingsstadier:

1. *Den tidiga kapitalismen* ("handelskapitalismen"): kapitalisterna utnyttjar en köpkraft som alstrats på icke-kapitalistisk väg, i för- och ickekapitalistiska produktionssätt som feodalism, självhushållning och enkel varuproduktion (småbourgeoisins produktionssätt).
2. *Den dominerande kapitalismen* ("industrikapitalismen"): Större delen av samhällets produktion sker i kapitalistisk regi, och så alstras också den mesta köpkraften. Den sprids till folkets majoritet därför att denna deltar i den kapitalistiska produktionen, inklusive distributionen av produkterna.
3. *Senkapitalismen* (den "postindustriella" kapitalismen): Endast en minskande minoritet av befolkningen är sysselsatt med materiell produktion. Den övriga delen producerar samhällliga tjänster som undervisning, vård, infrastrukturella tjänster och så vidare. Resurser till detta transfereras via statliga och kommunala budgetar. När kapitalisterna vägrar acceptera denna skamlösa utplundring av dem själva – som de uppfattar saken – förstör de samtidigt den köpkraft de är beroende av.

Man börjar se tecken till en gryende insikt om att varuproduktionens omstrukturering, från en majoritetssyssla till ett minoritetsgöra, är ett sekulärt fenomen och inte en tillfällig abnormitet. Man börjar begripa att vi inte kommer tillbaka till jultomtens verkstad, där alla är hysteriskt sysselsatta med att såga, fila, borra, spika och måla, ens om kapitalherrarna får fullständigt fria händer. Denna insikt är dock hittills begränsad till en del fristående debattörer. Den har svårt att tränga in i penningherrarnas, deras hantlangares och deras skrivkuliernas hjärnor. Och detta är förståeligt: Varje försök att komma tillrätta med situationen, att dra sig ur det funktionella dilemmat, om också inom systemets ramar, måste innebära att en del av deras makt och en icke obetydlig del av deras pengar tas från dem. Detta skulle i deras ögon vara ett brott mot själva världsordningen. Kapitalets återupprättade absoluta diktatur får inte naggas i kanten av eftergifter åt pack och snyltare, så som skedde under den dystra tid då rädslan för revolution inifrån och för kosacker utifrån tvang dem att lyssna till folkvalda politiker, i stället för att diktera politiken för dem. (Att denna dystra tid också var kapitalismens period av maximal expansion har de glömt.)

Den demokratiska parentesen

Ty när penningherrarna och deras ideologer höll anletsdragen i styr och påstod sig vara goda demokrater – de *enda* demokraterna – och uteslutande drivna av sin osjälviska passion för att göra folket lyckligt, så berodde detta på att de inte vågade annat. Ett världskrig, en stor revolutionär rörelse som svepte genom världen, en depression av sådant format att den som promenerade på nedre Manhattan löpte verklig risk att bli ihjälslagen av från fönstren nedstörtande bankdirektörer, så ett världskrig till och så till sist en fred under kärnvapenhot under vilken två tredjedelar av Europa och halva Orienten behärskades av regimer som åtminstone påstod sig vara ”socialistiska” (och herrarna var varken villiga eller kapabla att närmare granska dessa anspråk i sömmarna) – allt detta satte skräck i dem. När nu diverse politiker och professorer talade vänligt till dem och sade att katastrofen kanske kunde avväjas genom vissa eftergifter inom kapitalismens ram, med en formell rösträtt (som självfallet inte gav någon rätt att ändra egendomsförhållandena), med lite högre löner och bättre arbetsvillkor (som naturligtvis inte naggade profiterna nämnvärt i kanten), med viss yttrandefrihet (som givetvis inte innefattade rätten att kalla saker vid deras rätta namn) och rätt att bilda fackföreningar och partier (som absolut inte fick ifrågasätta kapitalherrarnas makt över produktionsprocessen) – då var de villiga att lyssna. Och detta var i allt väsentligt vad både den reformistiska arbetarrörelsens ledare, den på den tiden ännu existerande demokratiska liberalismens ideologer och den borgerliga reformekonomins teoretiker – stockholmsskolan, keynesianerna – sade till dem. (Mer om keynesianismen i nästa artikel.)

Suckande satte herrarna på sig den demokratiska totemmasken. Under ett jämmer som ekade från ledarsidor till revyscener accepterade de också de än så länge ytterst blygsamma skattehöjningar och transfereringar som lade grunden till välfärdsstaten, främst en höjning av folkpensionerna över den rena ihjälsvältningsnivån. Så småningom lärde de sig spela rollen (”den demokratiska kapitalisten”) utan alltför många återfall i den gamla *Grand Guignol*-stilen.¹ Så ställdes scenen i ordning för den halvsekellånga demokratiska parentesen.

Den borgerliga mentaliteten

Ty en parentes var den. Replikerna kom inte från hjärtat utan var dikterade utifrån. Kapitalisten (och de övriga medlemmarna i hans följe som delar hans värderingar) kan aldrig bli demokrat, annat än som ett undantag från den allmänna regeln, som klassförrädare. Detta beror inte på någon i generna nedlagd ondska utan på att hans sociala existensform är helt annorlunda än för de människor som lever av eget, inte andras arbete. Och den sociala existensen formar medvetandet.²

¹ *Grand Guignol*, en teater i Paris som specialiserade sig på makabra skräckstycken.

² ”Summan av (dessa) produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionsätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras existens utan tvärtom deras samhälleliga existens som bestämmer deras medvetande.” Marx, förordet i *Till kritiken av den politiska*

Egentligen existerar inte kapitalisten. Vare sig som enskild eller social individ, inte som *människa*. Det som existerar är kapitalet, konkret som realvärden och tillgodohavanden, abstrakt som den helige ande som är i honom då han framträder som representant för sin klass. Han är detta kapitals bihang. Vi vanliga, ofullkomliga människor drivs av andra, primitivare krafter. Vi gläds åt solen och grönskan; kapitalisten bebor ett dystert universum som uteslutande består av bytesvärden, av pengar, och som mest liknar ett dataspel, ett slags digitalt Monopol. Vi har vår trevnad i den miljö vi i all blygsamhet skapar kring oss; för honom är den endast en demonstration av hans ekonomiska potens, och om den drar denna potens i tvivelsmål måste den genast bytas ut. Vi närs känslomässigt av våra relationer till make, barn, vänner och kollegor; för honom är hustrun en statusmöbel som, likt Mercedesen, byts mot en senare modell när hon börjar se solkigt ut, barnen är uteslutande framtida bihang till hans kapital och andra människor är antingen idioter som ska exploateras, underhuggare som ska lyda order eller konkurrenter som man kan ingå tillfälliga allianser med men som i sista hand bör förintas. Är det så märkligt att de stora penningmatadorerna omvärvs av en sådan monumental dysterhet, en sådan klart synlig *leda*? De framlever sitt liv i ett ekonomiskt Hades, under en blytung pekuniär himmel, där de enda tecknen till liv i det abstrakta landskapet är det torra rasslandet av pengar som likt kackerlackor kilar från det ena kontot till det andra. Varje ansats till mänsklighet från kapitalistens sida skulle tydas som ett tecken på upplösning, på att han inte är *Homo oeconomicus* i renodlat skick. Han skulle förlora sin trovärdighet, sin kredit. Det som hos andra är själva personligheten är hos honom endast en irriterande, kletig rest av ett förhistoriskt biologiskt substrat som tills vidare hindrar honom från att restlöst inträda i sin egentliga tillvaro, ett slags William Gibbonsk virtuellecospace. – Alla borgare är naturligtvis inte ekonomiska matadorer eller ens kapitalister. Men det är inte de små medlöparna som formar en klass' medvetande. Det är dess ledande, hegemoniska grupper.

Borgarens människosyn

Eftersom kapitalisten i allt väsentligt är sitt kapital, tillväxer han och förminskas med detta. Att ta ifrån honom ens en del av detta kapital är alltså värre än ett rån, som ju bara berövar oss något som kan ersättas: det är ett övergrepp på hans personliga integritet, en våldtäkt. På samma sätt är människor större och mindre i förhållande till sin egendom. Den egendomslöse är värdelös. Själva är han värdefull därför att han är full av bytesvärde. Föreställningen om människors lika värde är alltså bokstavligen ofattbar för honom. Den ter sig för honom som en perversion, en onaturlighet. Men denna föreställning är själva grunden för demokratin och för ett beboeligt samhälle över huvud taget. Den må vara en approximation, rentav en fiktion, men alla försök till preciseringar och närmare bestämmingar av vad A socialt sett är värd i förhållande till B är omöjliga, eftersom en bedömning kan ske endast i historiens perspektiv, i efterhand – om vi är intresserade då. Men för kapitalisten (och för hans små medlöpare, som inte äger nämnvärt kapital i funktionell bemärkelse men kan fylla på med bankkonton, villor, bilar och hustrur) finns inte detta problem. Människovärdet är klart

kvantifierbart, nämligen i pengar. För honom är därför människors lika värde och lika rättigheter, socialt och politiskt, en förvillelse. Penningherrarna har knipt käft i tre generationer, men i grunden har de inte accepterat denna perverst jämlika demokrati – hur blygsam omfattning den än haft. Man har nöjt sig med att den informella makten, den som verkar bakom samhällets ridåer, står i direkt proportion till egendomen. Den är dock den viktigaste. Men i grunden har penningherren aldrig förlikat sig med den allmänna och lika rösträtten, eftersom den innebär en inskränkning i hans naturgivna personlighet. Den känns som att tvingas dela säng med det som den viktorianska epokens bourgeoisie och aristokrati kallade *the great unwashed*.

Den som vill mana fram bilden av något riktigt odemokratiskt och ruggigt brukar frambesvärja minnet av den fyrtiogradiga skalan, det system enligt vilken den rike kunde ha fyrtio röster medan den vanlige medborgaren hade en (och den fattige ingen alls). Det är då blygsamt. Ty det var endast i städerna som skalan var fyrtiogradig. I landskommunerna var den *hundradig*, och båda skalorna var i själva verket eftergifter för jämlikhetstanken. Innan de infördes var rösträtten helt proportionell mot förmögenheten. Det lär under senare delen av 1800-talet ha funnits en kommun i norra Skåne där en enda person – en patron av något slag – innehade *alla* rösterna och alltså var lokal diktator. I borgarens ögon är detta helt rättvist. Ty han lever ju i ett universum som består av bytesvärden, av ting som köps och säljs. Även samhällena består av bytesvärden och av ekonomiska transaktioner. Politiska rättigheter, om de existerar, är därmed också åsatta bytesvärden, och rösträtt är något som man köper med den skatt man betalar. Den som betalar mer skatt måste ha fler röster, allt annat strider mot naturens och ekonomins lagar (och den egna vittgående immuniteten mot beskattning är ett faktum som borgaren utan svårighet lyckas förtränga).

Kavajfascisterna

Direkt tillfrågad svarar borgaren indignerat att han visst inte vill ha den graderade rösträtten tillbaka, han är en god demokrat osv. osv. Han har lärt sin roll utantill, ibland så väl att han inte ens behöver söka efter replikerna. Men hör på, borgare, vi vet hur snacket går över martinin. Och skrapar vi på den självproklamerade demokraten så visar det sig att demokratin i hans version har genomgått en märklig omformulering: den anses odemokratisk, ja rentav direkt antidemokratisk om den i praktiken skulle strida mot penningherrarnas önsknings. Beslut som går dem emot har herrarna full rätt att ignorera eller upphäva, om de nu inte lyckats förhindra dem. Beslutet om kärnkraftens avveckling är ett utmärkt exempel.

När USA trädde in i första världskriget förklarade president Wilson att dess mål var att "*make the world safe for democracy*". Det var då, det. I dag följer den västerländska bourgeoisin en tämligen konsekvent linje som siktar till att "*make the world safe against democracy*" – att se till att man inte vidare besväras av demokratiskt tjafs. Självfallet säger man inte så. Det var på trettitalet som Hitler et consortes kunde hålla offentliga hatpredikningar mot demokratin. Vår tids avskaffande av demokratin sker givetvis i demokratin namn: det *är* själva demokratin. Folk som vill ha demokrati är odemokratiska. Nej, det är den skadliga och omoraliska *politiken* som ska avskaffas, eller åtminstone inskränkas. Aktionsplanen har nämligen tre steg. Steg 1 innebär att

politikerna ska dresseras att lyda ”marknaden”, det vill säga de sex eller sju mäktigaste ”aktörerna” i finansvärlden. Det steget har vi redan bakom oss. Politikerna har lytt ”marknaden” i över ett årtionde nu, med känt resultat – dödsspiralen.

Steg 2, som vi befinner oss mitt i, går ut på att inskränka politiken, eller i verkligheten att inskränka befogenheterna för all sådan politik som på något sätt påverkas av folkets önsknings. Herrarnas politik ska givetvis inte inskränkas (liksom det indignerade avståndstagandet från klasskampen inte gäller den klasskamp som drivs av borgarklassen). Ett viktigt led i detta är ideologiskt: all öppet redovisad politik ska utmålas som något fult, ovetenskapligt, omoraliskt och onaturligt, och politiker ska framställas som korrupta clownar. På så sätt ska folket fås att acceptera att alla viktiga beslut fattas i hemlighet av en klick anonyma herrar som givetvis vet bäst, och vilkas privata girighet är det enda sanna samhällsintresset (de övriga åtta miljonerna människor är som bekant ett ”särintresse”).

När denna ordning är allmänt accepterad är vi mogna för steg 3: formaliseringen av det som redan är verklighet. Den borgerliga mentaliteten kräver detta, den kan i längden inte vara tillfreds med sin roll i det skendemokratiska apspelet. Det räcker inte att sätta demokratin ur funktion; den måste också förbjudas. Inskrivningen av kapitalets okränkbarhet i grundlagen var en preliminär framstöt i den riktningen, men lugn, kraven på graderad rösträtt och avskaffandet av de medborgerliga rättigheterna för den onyttiga överflödsbefolkningen kommer när man anser tiden mogen. Det brådstörtade insparkandet av Sverige i EU ingår också i denna taktik. Den centrala tanken bakom EU – och den enda, bortsett från hoppet om en nerfryst och evigt konserverad kapitalism – är just att en gång för alla koppla bort folken från politiken och vrida klockan tillbaka till tiden före franska revolutionen, till de enväldiga furstarnas *ancien régime*. Och det var bråttom; folk började inse att de blivit lurade och risken fanns att de skulle försöka återta den makt de förlorat. Om du nu vill ha något att säga till om, vad tror du att du kommer att få för svar?

Detta är fascismens politik. Ty fascism består inte av symboler från trettitalet, av kulörta skjortor och rituella gester. Den innebär *den plebiscitära diktaturen*: att folket accepterar att berövas sina medborgerliga och mänskliga rättigheter.³ Det fascistiska hotet kommer därför inte från gaphalsar i upprullade jeans och Doc Martens-kängor. De kan nog bli nyttiga i vissa lägen, inklusive kängorna, men i sig är de ofarliga. Hotet kommer från kavajfascisterna, från bourgeoisins partier, propagandaorgan, media-redaktioner, bransch- och intresseorganisationer, och från deras hussar i utlandet. De har resurserna. Och de har redan makten.

Lysande utsikter

Vad är det då för samhälle som är idealet för herrarna? Frågan är fel ställd; den utgår ifrån att herrarna själva begriper situationen, att de vet vilka medel som ger vilka resultat. Och det gör de inte. Det vore egendomligt om de gjorde det.

³ *Plebiscitär*, vilande på verkliga eller underförstådda folkomröstningar (*plebiscit*), det vill säga utövad med folkets samtycke. Pionjär för denna form av auktoritärt styre var Napoleon III (även om hans farbror Napoleon I var något av en föregångare). Mussolini och Hitler var 1900-talets virtuoser i branschen, men Charles de Gaulle var inte heller född under en byrå.

Människans kapacitet för cynism är högst överskattad. Även de värsta charlataner måste i praktiken, på någon nivå och i något avseende, också lura sig själva. Jag tvivlar till exempel inte på att vulgärekonomens överstepräster tror att deras påståenden är sanna i någon bemärkelse, kanske till och med sannare än sanningen (vilket naturligtvis inte gör påståendena ett dyft mer trovärdiga; ett påstående är inte sant därför att den som framför det är övertygad eller ens välmenande utan därför att det överensstämmer med verkligheten). Marx' påpekande att människornas medvetande formas och begränsas av deras sociala existensformer gäller fortfarande. Mentalitetshistorien känner inte heller något enda exempel på att en exploaterande klass förstått vare sig sin egen situation eller vartåt utvecklingen gått. Alla har de intalat sig att deras makt och privilegier var nedlagda i själva världsordningen och att de skulle vara för evigt, eventuellt med vissa förbättringar; ty alla privilegierade klasser har sett sig själva som beklagligt underprivilegierade. När någon gång en individ i ett anfall av klarsyn lyckats blicka ut från detta mentala fängelse, har utsikten aldrig kunnat inspirera själva klassen till handling. ”Efter oss syndafloden”, muttrade madame Pompadour för sig själv. Än sen? Syndafloden kommer kanske inte i vår tid. Den kommer kanske inte de närmaste åren. I varje fall inte före nästa kvartalsrapport. Och för ögonblicket har man intressantare ting för sig än att börja snickra på arken.

Att det inte är nya lysande tider som väntar oss, utan att kapitalismen tvärtom är på väg från sin stagnationsfas och in i sin kontraktionsfas, sin fas av krympning, är därför obegripligt för herrarna. De ser tecknen men lugnar sig med att konstatera att det fortfarande finns möjlighet att göra klipp, att man på börsen kan spela på baisse lika väl som på hausse. Att varje kap åtföljs av en ännu större förstörelse av realvärden, att produktionens skapande av olägenheter och förödelse, av *antinytta* börjar överstiga skapandet av nytta, att själva samhällenas strukturer börjar upplösas i ett kaos av våld, blod och brand, det har de därför inga förutsättningar för att inse. De tror i sin oskuld att det är det stora, det ultimata klippet som närmar sig. Och sedan ska alla klipparna leva lyckliga i alla sina dagar, och deras efterkommande intill tredje, fjärde, *n...* te led.

Verkligheten ser något annorlunda ut. Alla de åtgärder som kapitalister, företagsledare och statsherrar vidtar för att komma till rätta med den permanenta krisen – rationaliseringarna, avskedandena, försöken att höja arbetsintensiteten – förvärrar den bara, eftersom alla andra gör likadant. Följaktligen skärps köpkraftskrisen. De som har förfogbara överskott spenderar dem inte utan sparar dem, eftersom de med all rätt misstror systemets framtid. Tron att ingen längre hotar kapitalets diktatur gör att herrarnas skrik på ytterligare skattebefrielser och subventioner blir allt påstridigare. Statens ekonomiska läge fortsätter därför att försämrats. Endast en radikal krympning, det vill säga en nedläggning av i stort sett allt utom den interna våldsapparaten och statherrarna själva och deras palats, kan tills vidare rädda situationen; men till priset av att ytterligare skärpa de faktorer – ekonomins stagnation, arbetslösheten, bristen på skatteintäkter, de trots alla nedskärningar stegrade sociala utgifterna – som från början orsakat den. Man lyckades länge inbilla sig att detta bara var en tillfällig konjunkturkris och att ”nästa högkonjunktur” skulle lösa alla problem. Och den kom; den traditionella konjunkturcykeln har ju inte upphört. Men några problem löste den inte, ty den visade sig enbart vara en tillfällig bromsning av nedgången. Nu väntar vi på nästa lågkonjunktur i stället ...

Du sköna nya värld

Vad är det då för samhälle som håller på att ta form i denna epok av nedgång och upplösning? Det är anti- samhället, den gradvisa nedmonteringen av all socialitet, all sammanhållning mellan människor utöver den som också är vargflockens och maffiacosans. Känslan för social anständighet, den medborgerliga självkänslan, håller redan på att helt avdunsta. Att allsköns parasiter har lov att plundra allmän egendom, förstöra fungerande system för att kunna stjäla de lönsamma bitarna och ägna sig åt svindlerier i en skala som får bruttonationalprodukten att se obetydlig ut, det är redan helt accepterat. Det är även helt i sin ordning att folk tigger på gatorna. Det kommer snart också, liksom i det beundrade EU, att vara fullkomligt naturligt att folk fryser ihjäl på vintarna och svälter ihjäl året runt. Men detta är symtom. Hur ser själva sjukdomen ut?

Befriade från statens kontroll (medborgarnas ska vi inte tala om) börjar de stora företagen mer och mer likna feodala furstendömen med egen lagstiftning och rättsskipning. De har redan börjat leja sina egna privatarméer. Inom dem råder fullständig rättslöshet; till och med de som ännu har fasta anställningar – en krympande minoritet – kommer i praktiken att bli livegna. Några medborgerliga fri- och rättigheter inom företagen har det ju aldrig varit fråga om. Dessa stora företag kommer, liksom nu, att motsätta sig allt vad innovationer heter. De svenska storföretagarna, de mest inkompetenta på denna planet, har alltid hatat förnyelse, produktutveckling och tankeverksamhet, kort sagt företagsamhet, som pesten. Nu ska de äntligen ingå i sitt nirvana. Stagnationen i ekonomin kommer alltså att fortsätta; endast ett kapitalt misstag kan släppa fram ny teknologi som skulle kunna blåsa nytt liv i den. De små produktionsinriktade företagen, där innovationer riskerar att uppstå, stryps genom att de systematiskt avskärs från finansiering, liksom nu. Under storföretagen, som allt mer liknar främmande ockupationsmakter, kommer det endast att finnas ett skikt av hårt bundna legotillverkare. En växande, delvis kriminell ”servicesektor” kommer att liksom i USA syssla med allt från skoputsning och städning till knarklangning och prostitution.

Detta är vargsamhället. I detta stiger våldet fram ur det halvdunkel där det tidigare dvalts som *ultima ratio regium*, härskarnas yttersta argument, och går ut på gatorna. I en kvällstidning skrev häromsistens en amerikansk journalist, apropå ett svenskt knivdåd, att i Los Angeles längtade man nu tillbaka till den tid då folk nöjde sig med att knivhugga varandra till döds. Man skulle till och med kunna förlika sig med att ungdomar sköt varandra, förutsatt att de slutade göra det med automatvapen. Detta, märk väl, är penningherrarnas stora förebild. Sina egna liv kommer de att tillbringa bakom väpnade vakter och larmade murar, liksom deras klassbröder gör i USA. Detta är den framtid som kapitalismen har att erbjuda oss. Det är den framtid som den har att erbjuda till och med sina egna herrar.

I det delvis utbrända ruinlandskap som ligger framför oss kan inte mycket livsdugligt spira. Framför allt kommer det inte att tillåtas spira förrän den rådande ”ordningen” röjts ur vägen. Vi kan se hur i vissa länder i Latinamerika alla konstruktiva ansträngningar, varje form av hjälp eller självhjälp eller rentav anständighet per definition betraktas som brottsliga – eftersom de hotar den bestående makten – och slås ner,

antingen öppet av den uniformerade polisen eller också av dess nattliga mordpatruller. Förutsatt att härskarna lyckas behålla kontrollen, kommer deras system och deras makt att långsamt tyna bort, omgivna av ett växande kaos, epidemier och okontrollerat våld. I vissa delar av Sverige och Europa kommer det kanske att vara möjligt att bygga upp fungerande, delvis underjordiska ekonomier utanför herrarnas kontroll. Men de kommer inte bara att ha penningherrarna och staten, utan också den organiserade brottsligheten att kämpa för livet mot (i den mån som dessa tre kan skiljas från varandra; i delar av Västeuropa är detta redan omöjligt, som bekant).

* * *

Vad gör vi då? Hur bör vi handla, om vi till äventyrs skulle få en chans att stoppa denna utveckling? Hur tar vi oss ur detta tillstånd om vi, som troligt är, ändå hamnar där? Det är ämnet för de följande artiklarna.

7. Den stora illusionen

(Opublicerad, april-maj 1995)

Många tycker kanske att det är en mörk bild av utvecklingen i västerlandet och i Sverige som jag har målat upp i mina föregående artiklar. De har rätt. Att tvingas leva i ett produktionssätt i nedgång och en kultur i upplösning är inga trivsamma utsikter. Detta betyder givetvis inte att vi bör sitta passiva och betryckta invänta undergången. Kapitalismens undergång – och därmed det kapitalistiska västerlandets undergång – är förvisso oundviklig. Men det som kan räddas genom katastrofen måste också räddas, och bortom den skall ett nytt och rimligare samhälle än detta byggas på ruinerna, och av spillrorna. Likt Robinson måste vi från vraket bärga de verktyg som gör det möjligt för oss att skapa oss en ny, förnuftig tillvaro.

Många av de omedelbara uppgifterna är av rent defensiv natur. Vad hjälper det oss om penning- och statsherrarna kremerar sig själva i en världsbrand om vi själva sitter med på bålet? Men varje sådan uppgift pekar också utöver och bortom sig själv, mot den nya jord som skall stiga från mörkret mot ljuset. Mer än något annat är det i detta läge kunskap och klarsynthet som vi behöver. Varje fördom som vi dras med, varje illusion som förblindar oss är ett hinder i vår väg, och en hjälp åt dem som förbittrat klamrar sig fast vid sin egen söndervittrande makt och sina allt mer despotiska privilegier. Må det därför förlåtas mig om jag ännu ett par sidor framåt ägnar mig åt att punktera trösterika illusioner. Det rör sig nämligen här om illusioner som dels är av konkret politisk natur, och dels just handlar om de socioekonomiska övergångsproblemen. En viktig sådan illusion är ”keynesianismen”.

Den keynesianska myten

Det som går under benämningen ”keynesianism” är en samling manipulationer med statsbudgeten som påstods kunna rädda kapitalismen ur dess eget dilemma utan att rubba dess egentliga maktstrukturer och egendomsfördelning. Enkelt uttryckt gick det hela ut på att staten i en lågkonjunktur (det vill säga en av kapitalismens periodiska efterfrågekriser) skulle spä på köpkraften genom att underbalansera budgeten, alltså ge ut mer pengar än man tog in. En sådan åtgärd skulle visserligen verka inflationsdrivande därför att penningmängden ökade i förhållande till varumängden, men i den klassiska kapitalistiska krisen var ju tendensen hur som helst deflationistisk – det vill säga att priserna sjönk och penningvärdet steg – och någon farlig nettoinflation skulle därför inte uppstå. När krisen väl var överstånden skulle staten i stället överbalansera budgeten och dra in köpkraft, så att ekonomin inte överhettades. Den deflationistiska effekten av detta skulle motverkas av boomens allmänna inflationstendens, och samtidigt skulle kristidens underskott i statsbudgeten kunna kvittas mot de nya överskotten. Genom att på detta sätt ömsevis gasa och bromsa skulle staten kunna hindra kapitalismen från att köra i diket. Så ansåg i varje fall John Maynard, lord Keynes (*The General Theory of Employment, Interest and Money*, 1936).

Fungerade detta på den bälde lordens egen tid? Under trettioalet prövade de flesta industriländer aldrig hans recept. Regeringarna höll förtvivlat fast vid den politik som alla rättsinliga ekonomer framhöll som den enda möjliga, nämligen att svälta sig (det

vill säga det arbetande folket) ut ur krisen. En politik som självfallet endast drev deras länder djupare in i den, eftersom den permanentade köpkraftsunderskottet. Ännu vid andra världskrigets utbrott befann sig Europa och USA djupt inne i denna kris. Den lindrades endast av den begynnande militära upprustning som Hitlertysklands aggressivitet gjorde ofrånkomlig men som man av "ekonomiska", det vill säga ideologiska skäl helst inte ville betala för. I själva verket var det bara i två länder som en tillnärmelsevis "keynesiansk" politik fördes, och inget av dem var särskilt representativt.

Det första var Sverige. "Stockholmsskolans" ekonomer (bl.a. Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin) var "keynesianer" redan före Keynes. Och här var trettitalskrisen faktiskt häpnadsväckande snabbt överstånden, redan i mitten av årtiondet. Arbetslösheten var mycket hög, men endast för en kort tid. Dock, Sverige var inte något normalt industriland. Till skillnad från USA och än mer Europas stora industriländer befann sig Sverige i en industriell och kapitalistisk uppbyggnadsperiod, och stagnationsskedet var ännu långt borta. I allt väsentligt var krisen importerad, via finans- och exportmarknader, inte inhemsk.¹

Det andra landet var än mindre representativt. Det var nämligen Adolf Hitlers Tredje rike. Tyskland hade, liksom de övriga stora industriländerna, visat tendenser till stagnation redan före första världskriget. Efterkrigsdepressionen slog hårt, och en kort upphämtning avbröts brutalt av den globala trettiotalskrisen. I nödens och desperationens spår kom nazisterna till makten, inte genom någon kupp utan på fullt konstitutionell väg. Tysklands ekonomiska nyordning leddes av Hitlers chefsekonom Hjalmar Schacht.

Den var egenartad. Nazistregimen var klart prokapitalistisk. Storfinansens och storindustrin hade betalat de kampanjer som förde Hitler till makten. Sin egen antiborgerliga vänsterflygel (under bröderna Strasser och SA-chefen Röhm) hade man fysiskt utrotat i "de långa knivarnas natt" 1934. Samtidigt accepterade den tyska storborgersligheten att låta sig ledas vid näsan av Hitler och Schacht; så mör hade katastrofen 1918, revolutionsskräcken och finanskrisen gjort den. Det tyska systemet kan lite paradoxalt karakteriseras som "kapitalistisk kommandoekonomi" – men hur paradoxalt är detta egentligen, mot bakgrund av det senare japanska exemplet? Profiterna garanterades, förutsatt att man lydde order. Och den i detta sammanhang relevanta ordern var att inte höja priserna. Från ca 1934 och till 1940, då kriget redan pågick, hölls i själva verket konsumentpriserna och penningvärdet konstanta. Någon motsvarande disciplin har inte våra egna kapitalister underkastat sig. Men redan i nederlagets Tyskland 1918-20 hade höga militärer och politiker faktiskt talat om att "bolsjevisera" landet; det var då det ryska inbördeskrigets "krigskommunistiska" kommandoekonomi de tänkte på, och självfallet inte på någon social revolution – detta var just vad den sortens "bolsjevisering" var avsedd att förhindra.

Inte heller kan man dra några växlar på läget efter 1945, som definitivt inte var normalt. Efterkrigsdepressionen blev kort. Europas återuppbyggnad forcerades av politiska skäl, med Marshallhjälp och andra åtgärder; man fick inte låta nöden driva folken i armarna på Stalin. "Koreaboomen" gjorde sitt till. När ekonomin väl kommit

¹ Jag har tidigare framlagt denna analys i mer utförlig form i en artikel i *Socialistisk Debatt*, nämligen den om *Kapitalismens gränser*.

igång igen, accelererade den på grund av att trettio- och fyrtiotalens teknologiska genombrott nu kunde exploateras (se artikeln *Dödsspiralen*). Koloniernas politiska frigörelse dämpade för en tid kapitalexporten, och i det ekonomiskt krossade Europa låg också de finansiella maskinerierna i spillror, de maskinerier som man hade behövt om man hade velat spekulera i något annat än Lucky Strike och Camel, de gängse valutorna i stora delar av Väst- och Centraleuropa närmast efter krigsslutet.² Det gjordes investeringar, som under femtiotalet ledde till en begynnande expansion. Det var under detta årtionde som den europeiska socialdemokratin vände sig vid att man inte behövde ha vare sig en ekonomisk, industriell eller teknologisk politik. Det var bara att välvilligt fördela de godsaker som, tillsynes av sig själva, dråsade ner från det kapitalistiska bordet. Under dessa förutsättningar var det lätt att vara keynesian. Men i efterhand står det klart att några empiriska belägg inte fanns för att det keynesianska receptet fungerade.

Det kom faktiskt varningssignaler. I svackorna av ”recession” – konjunkturcykeln knallade ju vidare – såg man tecken till ett kusligt och svårbegripligt fenomen: *inflationen upphörde inte trots lågkonjunkturen*. Detta fenomen döptes till ”stagflation”. Detta stred mot all etablerad ekonomisk visdom. Och när stagnationen på allvar satte in under första hälften av 1970-talet visade det sig att detta inte varit någon tillfällig avvikelser: mot alla akademiska teorier rådde inflation samtidigt med arbetslöshet och konkurser. Det var uppenbarligen något fundamentalt fel på Keynes' recept.

Varför receptet inte fungerar

Under 1970- och 1980-talen var keynesianismen synnerligen ur modet bland de borgerliga ekonomerna och utsattes följaktligen för stark kritik. Det grundläggande påpekandet – att den inte fungerade – var förvisso korrekt. Det kortlivade försök som Mitterands första ministär gjorde att tillämpa receptet i Frankrike underströk den saken: det resulterade i en inflationseldsvåda som snabbt måste släckas. Men vulgärekonomernas förklaringar till att den inte fungerar förefaller mig rätt ytliga.

Det fundamentala skälet torde vara att Keynes utgick från att det rådande ekonomiska systemet var marknadsekonomi. I en sådan borde de ekonomiska aktörerna agera på det sätt som teorin förutsätter, det vill säga endast reagera på de signaler som pris-mekanismerna ger – mekanismer som de inte själva kan påverka i någon högre grad. Men som jag tidigare påpekat (i artikeln *Sådan är kapitalismen*) lever vi inte i en marknadsekonomi utan i en kapitalistisk ekonomi. Och detta är något helt annat. Kapitalismen bygger på att väsentliga ekonomiska sektorer undandras från konkurrens och blir monopolistiska (i den vida bemärkelse som innefattar oligopol och andra konkurrensbegränsningar). I en marknadsekonomi leder minskad efterfrågan till skärpt priskonkurrens, man får mer för pengarna – om man har några – och pengarnas realvärde ökar, det blir alltså deflation. I en grundligt kapitaliserad och därmed monopoliserad ekonomi är emellertid priskonkurrensen satt ur spel i ekonomins ledande sektorer. Kapitalägarna kompenserar sig för den minskade efterfrågan, inte genom att stimulera avsetningen utan genom att höja priserna. Pengarna blir mindre

² Dessa maskinerier var hur som helst, före datorernas och datanätens tid, helt otillräckliga för en spekulation av den nuvarande omfattningen.

värda, det blir inflation. När Sverige under sjuttio- och åttiotalen hade högre inflation än omvärlden, berodde detta inte som högerns propagandamakare påstår på att vi hade särskilt oemotståndliga ”kravmaskiner”. Inte på arbetar- och tjänstemannasidan i alla fall. Orsaken var att Sveriges ekonomi är mer monopolistisk än normalt, delvis på grund av landets litenhet men också på grund av att inga krig eller katastrofer rivit upp traditionella maktstrukturer. Självfallet har den borgerliga propagandan (dit jag självfallet räknar den akademiska nationalekonomin) aldrig framställt saken så. Trots att inflationen alldeles uppenbart har sitt ursprung på prissidan, är en ”utbudsinflation”, har den hela tiden konsekvent utmålats som en ”efterfrågeinflation”, det vill säga den skulle bero på att det slösaktiga folket fått alltför mycket pengar att röra sig med, pengar som de sedan förskingrat i sus och dus. Det är denna medvetna lögn som ligger bakom de fortfarande envist upprepade påståendena att ”tomma” lönehöjningar är meningslösa eftersom inflationen genast äter upp dem. Det enda som är sant i dessa påståenden är att kapitalisterna förvisso snabbt äter upp allt som kommer i deras väg.

Det finns också, tror jag, ett annat viktigt skäl till att receptet fallerade. Keynes förutsatte att det effektivaste sättet att förtjäna pengar och förmera sitt kapital var att investera i produktionskapacitet, det vill säga i realvärden. På den tiden då hans tänkande tog form – före första världskriget – kunde man fortfarande hävda att den virtuella ekonomin, de finansiella transaktionerna, i huvudsak endast var ett bihang till och ett smörjmedel för den reella ekonomin, den sfär där man tillverkade, utvann och drev handel med reella produkter och nyttigheter. Förekom det konstigheter i denna marginella sektor så var de just marginella; dem kunde man acceptera eftersom den virtuella ekonomin var för liten för att vältta den väldiga, av kol och stål belamrade realekonomin över ända. I dag är den virtuella ekonomin, i omsättning räknat, *mellan tjugo och trettio gånger större* än den reella. Därmed lockar den med långt större och snabbare vinster än den reella ekonomin, som ju är underkastad sin egen, av materiella faktorer betingade tröghet. I den virtuella ekonomin behöver man inte vänta på att skeppslaster skall komma fram, fabriker byggas och köras igång och produkter utvecklas och marknadsföras. Och den virtuella ekonomin rör sig numera till större delen med virtuella pengar, som är ännu mer metafysiska än riksbankernas vanliga sedlar och obligationer och som uppkommer genom ett slags uralstring lik den man förr trodde producerade flugor ur ruttnande gödsel. Den sätter miljarder i rörelse som aldrig varit innanför riksbankens portar och som finansministern aldrig sanktionerat. Vilka signaler en regering via sin budget skickar till den reella ekonomin (finanspolitik) eller hur många metallbitar eller papperslappar med påtryckta värden den fabricerar (penningpolitik) gör följaktligen inte mycket från eller till. När den spär på köpkraften och därmed ökar penningherrarnas inkomster, då drar dessa inte heller den slutsatsen att de bör investera dem i ökad produktionskapacitet, anställa mer folk och köpa mer råvaror. De drar slutsatsen att de har fått mer pengar att spekulera med. Och eftersom regeringarna inte kan eller inte anser sig kunna tvinga dem att investera pengarna på ett produktivt sätt, är herrarnas slutsats helt korrekt. Då den ökade penningmängden därmed inte kommer att balanseras av en ökande varumängd, leder den till explosiv inflation ovanpå svindelexplosionen. Det var detta fenomen som fick Mitterands pojkar att bränna fingrarna; och Frankrike återgick snabbt till den akademiskt respektabla eländespolitiken, den som redan i början av artonhundratalet gav den politiska ekonomin – som den då ännu kallades – vedernamnet *the dismal*

science, den bedrövliga vetenskapen, eftersom den inte ställde något annat än misär i utsikt för folkets stora massa.

I mer än ett halvt århundrade har keynesianismen varit hoppet för dem som velat rädda kapitalismen från sig själv. Det har varit den som inte bara den reformistiska arbetarrörelsen utan också liberalismen, eller vad som återstått av den, har haft som ekonomisk teori. Detta hopp har varit en illusion. Penningherrarnas egna idéer i denna fråga – att lycka och välstånd kommer att råda om lönerna sänks, skatterna avskaffas, fackföreningarna förbjuds och husagan återinförs – är så puerila att det inte lönar sig att spilla många ord på dem. Vad som behöver sägas har jag redan sagt på annat ställe.

Är kapitalismen förlorad?

Som Storm Pedersen en gång så riktigt påpekade är det vanskligt att profetera, särskilt om framtiden. Inte bara marxistiska ekonomer utan även liberala har mer än en gång väntat sig kapitalismens snara fränfalle, men blivit besvikna (respektive glatt överraskade). Redan före sekelskiftet 1900 började vissa marxister skriva utkast till liktalet, men begravningen uppsköts. Ett sätt att hantera besvikelsen var Lenins teorier om imperialismen och den statsmonopolistiska kapitalismen, som avsåg att förklara varför liket fortsatte att röra på sig – ännu en tid, förstår sig. Kapitalismen syntes åter stå vid vägs ände under trettioalet, och skulle väl också ha gjort det om det inte varit för herr Hitler och hans så lyckligt igångsatta världskrig. Efter detta kunde man dra ytterligare ett varv på ackumulationsveven. Den här gången har jag emellertid svårt att förstå vad slags *windfall* som skulle kunna öppna nya perspektiv. En drastisk utslagning av det befintliga fasta kapitalet, lik den som andra världskriget medförde, skulle i dag sannolikt medföra den mänskliga civilisationens undergång. Ny teknologi skulle få begränsade effekter; den som finns (särskilt på IT- området) är ytterst svår att infoga i ett kapitalistiskt system av arbetsexploatering, och ekonomiernas monopolisering är i sig själv ett hinder för teknologiska innovationer. Privatkapitalismens spridning till de forna statskapitalistiska länderna tar sig sådana former att några för världsekonomin välgörande effekter är svåra att föreställa sig; maffiabossar och knarkgrossister skapar knappast någon reell ekonomisk utveckling, och Kina är synbarligen på väg mot en katastrof av samma art som men betydligt större omfattning än den i före detta Sovjetunionen.³

Under de gångna fem-sex åren har ett betydande antal tidigare ”socialister” av visserligen något diffust slag haft mycket brått att högljutt förkunna sin fromma tro på kapitalismen som det allena saliggörande systemet, för att inte säga den enda vägen. Jag misstänker starkt att deras omvändelse kommer att visa sig vara en felspekulation. När kapitalismen nu berövats det skimmer av korståg mot onskans imperium som antikommunismen skänkt den, framträder dess egen funktionsoduglighet i desto grällare ljus. Dess propagandamakare framträder nu och talar om för oss att det är en

³ Vi har tre olika slags katastrofer att vänta i Kina. De är (räknat från den mest långsiktiga till den mest akuta) den sociala krisen, den allmänna miljökrisen och den akuta katastrof som orsakas av att man konsekvent låtit infrastrukturen förfalla. I Kina är denna bokstavligen mer livsnödvändig än den någonsin varit i det glesbefolkade Ryssland, som dessutom huvudsakligen bedriver icke konstbevattnat jordbruk. Det torde bara vara en tidsfråga innan Gula floden spolar ut några miljoner kapitalister in spe i havet.

ren oförskämdhet att begära att den skall ge oss en rimlig utkomst och ett anständigt liv. Tvärtom, säger de, måste vi ödmjukt acceptera ännu större arbetslöshet, ännu sämre arbets- och livsvillkor, ännu större rättslöshet. Och nu ids man inte längre förespegla oss att detta i ett längre perspektiv skulle skänka oss lycka och sällhet, eller ens en utkomst. Vi måste bara foga oss i allt detta eftersom universum nu en gång är funtat så. När hundratusenden går arbetslösa i Sverige, och tiotals miljoner i Europa, då innebär detta inte att det är något fel på systemet; det betyder bara att ”balansarbetslösheten” – en ny upptäckt, gjord i rättan tid – ligger på den nivån. Och att man skulle kunna ändra på den saken är en förbjuden tanke. Sådan hybris straffar gudarna, det vill säga ”marknaden”.

Självfallet tror jag inte att kapitalismen kommer att smälla av i morgon. I någon form kommer den att hanka sig fram i många år ännu, i efterblivna ekonomiska sektorer och i denna världens avkrokar, om så alternativet i detta nu skulle ta form under våra ögon. Men inga på exploatering grundade produktionssätt består för evigt, ty deras egna inneboende motsättningar hinner så småningom i kapp dem. I så måtto är kapitalismens undergång oundviklig. Att denna undergång inte bara kommer att bli långdragen utan också synnerligen otrivsamt har jag nog gjort tillräckligt klart.

Som jag påpekat kommer den också att gå av stapeln oavsett vad vi själva vill eller gör. Vad det i stället handlar om är att veta vad vi *sedan* gör, och att dessförinnan vara förberedda och även att redan nu lägga de delar av grunden till ett rimligare samhälle som det är möjligt att få på plats. Huvudsakligen i vår egen kunskap, insikt och mentala beredskap, givetvis – någon större tolerans mot avvikande sociala och ekonomiska beteenden har inte en kapitalism som utkämpar sin dödskamp, och fast den sedan länge mist sin förmåga att skapa och bygga upp, har den förvisso kvar sin kapacitet att förstöra och döda.

Marx fräste en gång ilsket att han inte tänkte ”skriva recept för framtidens soppkök”. Alla föreställningar om hur ett postkapitalistiskt samhälle rimligen borde vara beskaffat kunde han emellertid inte frånsvärja sig; det framgår om man till exempel läser *Inbördeskriget i Frankrike* (om Pariskommunen 1871). Och det kan inte vi heller. Vi bör inte ens göra det. Vi måste ha idéer om hur människor kan samarbeta och lösa sina enskilda och gemensamma problem; det är inte någon flummig ”utopism”. Vägrar vi att tänka dessa tankar i förväg, då står vi handfallna då vi måste handla – och vi lämnar fältet fritt åt individer, grupper och krafter som vi definitivt inte borde ge fria tyglar. Utvecklingen i före detta Sovjetunionen, för att inte tala om före detta Jugoslavien, visar den saken tydligt nog. (I nästa artikel söker jag skissera några möjliga handlingsvägar.)

De stora illusionisterna

Fastän keynesianismen rent sakligt sett är fullständigt diskrediterad, lever den kvar som ett slags diffus religion i de kretsar som ännu söker inbilla sig att det finns något utrymme för att föra traditionell socialdemokratisk eller liberal politik. Visserligen gör den det mer som stämningsslag än som klart formulerad teori. Men i en kultur som är så inrotat antiintellektuell och känslomässig som den svenska kan den sortens vaga tyckanden dröja sig kvar mycket länge i mörka vrår – särskilt som det anses ytterst

ofint att gå runt med ficklampa och leta efter dammråttor. Jag har mött svenska professorer som varit totalt oförmögna att förstå, och än mer prestera, en sammanhängande tanke.

Socialdemokratin har aldrig varit marxistisk. Den var på sin höjd inspirerad av den Lassalle, som dyrkade den preussiska staten och försökte förklara för Bismarck varför denne borde genomföra socialismen. Även de sista resterna av klassmedvetande avvecklades snabbt – början gjordes när man sparkade mästern Palm och ersatte honom med trasborgerliga specerihandlartyper som Branting – och fältet låg redan vid tiden för första världskriget öppet för ett fortskridande politiskt förfall som den välputsade organisatoriska fasaden och de kollektivanslutna arbetarmassorna dock nödtorftigt kunde dölja i flera årtionden. Idag är socialdemokratin ett moraliskt och intellektuellt konkursbo. Där förvandlas eviga löften på cirka tjugofyra timmar till oförbindliga och tyvärr tills vidare ogenomförbara ”målsättningar”, som man ytterligare ett dygn senare till och med röstar mot i riksdagen (minns någon när Ingvar Carlsson stod på Kanslihusets trappa och försvarade arbetslöshetsersättningarna?) Endast den naknaste, mest själviska och mest självdestruktivt kortsiktiga opportunist återstår.

Och förstås dess pseudointellektuella *bag ladies* av båda könen (dock mest det manliga; SAP har alltid varit ett grabbparti). Dessa personers teoretiska bagage – i den mån en så anspråksfull benämning är befogad – består i regel av en otuggad, osmält och oförstådd keynesianism av det slag jag ovan beskrivit. Vilset rotar de kring på tippet på jakt efter eventuellt ätliga skulor, rökbara fimpar och sådana bortkastade tompavor som de kan kursa på någon kultursida. De andliga skrotskulpturer som de producerar visar alla samma motiv: det var bättre förr. *Varför* det inte är som förr verkar vara en fråga som ligger bortom deras horisont; på sin höjd verkar det som om kapitalisterna blivit elakare på sistone. Annat var det minsann på gamle finansministerns och på gamle Wallenbergs tid. Hå ja. Ty föreställningen att man måhända skulle kunna analysera skeendet, ta reda på varför socialdemokratin fastnat till halsen i sin egen dynga och marknadsmullorna muntert dansar runt gropen, själva tanken att det kan existera något sådant som ett ärligt och konsekvent intellektuellt arbete, tycks vara svårfattbar för dem. När därför Timbro-pöbeln begabbar dem och karakteriserar deras verksamhet som ”nostalgiskt gnölande” så måste man tyvärr hålla med. Hela deras tankevärld består i själva verket av en auktoritär paternalism, kryddad med den stalinistiska arbetarrörelsens mest vulgära fördomar och myter, inklusive de som den i sin tur via lassalleanismen hämtat från den reaktionära preussiska professorshögern på 1810-talet – och som de följaktligen delar inte bara med den klassiska högern utan också med nittonhundratalsfascismen. I *t/m* har nyligen distinktionen mellan stat och civilt samhälle ”en gång för alla avlivats” minsann. Ja, det är Göran Greider och de övriga sorgliga riddarna runt hans soffbord som jag närmast åsyftar. Deras periodiskt utkommande konkursförklaring är ett passande monument över dem själva och den ”rörelse” som de begråter. Vad ska en sophög krönas med om inte en sopa?

Vi lämnar nu den Beavis och Butthead-soffa där herr Greider sitter och gaggat tillsammans med Stig Strömholm. Vi har bara förevisat den som exempel på miljön kring den sönderfallande kapitalismen. Mer har denna inte att komma med i kulturell, teoretisk och vetenskaplig väg. Det är helt följdriktigt att penningherrarna själva och deras politiska hantlangare kastat alla pretentioner på bildning, förnuft och anständig-

het över bord. De kan inte längre skyla sin odör med dessa parfymer, och de känner heller inga behov av dem. Från dessa herrar kommer numera enbart en ammoniakalisk rovdjursdoft, ibland avlöst av en pust från drängstugan.

Ett svenskt requiem

I två generationer har keynesianismen stått som det teoretiska rättfärdigandet av tron på ”en kapitalism med mänskligt ansikte”. Strängt taget hade den aldrig utgett sig för att kunna göra något annat än att bemästra konjunktursvängningarna, men i praktiken var det inte så man såg den. I folks medvetande betydde Keynes teori att man hade lärt sig behärska kapitalismen, att man tämjde den. Och i och med detta behövde man inte söka något alternativ till den, eller ens ta itu med de drag hos den som ändå föreföll motbjudande och svåra att rättfärdiga. Den fungerade ju; och resten av argumenteringen handlade inte om kapitalismen utan om ”kommunismen”, det vill säga det stalinistiska statssystemet öster om Elbe. På något egendomligt sätt tog dess politiska orimlighet ut västkapitalismens ekonomiska och sociala orimlighet (som ju dessutom inte var så stötande så länge ekonomierna expanderade och därmed alla blev rikare ... även om några blev rikare än andra).

Särskilt betydelsefullt var detta rättfärdigande i de nordiska länderna, där den reformistiska arbetarrörelsen var stark och där dess värderingar i viss mån trängit in i det allmänna medvetandet. Hela den sociala och politiska stabilitet som utmärkte dessa länder vilade på föreställningen om att kapitalismen, och därmed hela samhällsutvecklingen, var under kontroll. ”Den sociala ingenjörskonsten” var förvisso inte bara en idé i överhetens huvuden – underheten förhöll sig lugn och passiv i förtröstan på att överheten bestod av kompetenta sociala ingenjörer. Dessa skulle säkert ordna allt till det bästa. Huvudstycket i denna förtröstan var övertygelsen om att det existerade en värdegemenskap som sträckte sig över alla klassgränser (i den mån sådana existerade; det ingick i den svenska officiella trosbekännelsen ännu under 1960-talet att det inte längre fanns några klasser; dem hade socialdemokraterna avskaffat i den mån de någonsin existerat och att påstå något annat var kommunistpropaganda). Så var naturligtvis inte fallet. Det var emellertid lätt för penningherrarna att sätta upp en allmänt filantropisk och demokratisk uppsyn. Så länge kapitalismen ännu befann sig i en expansionsfas, kostade det inte så mycket. Dagens eftergifter kunde lugnt kvittas mot morgondagens vinster, som, det var man övertygad om, helt och hållet skulle överskugga dem.

Ändå fanns naturligtvis de som vantroget jämförde sin egen situation med den idylliserande propagandan och undrade: Är det oss de talar om? Den stora LKAB-strejken vintern 1969-70 lyfte på folkhemmets lock och gav en glimt av verkligheten. Under 1970-talet började en antikapitalistisk hållning ta form. Men kritiken var märkligt begränsad. Den var moraliserande snarare än analyserande. Det man hade mot kapitalismen var att den missgynnade och förnedrade många människor. Dess förmåga att fungera betvivlade man däremot knappast. Fastän de flesta av dem som såg sig själva som marxister inbillade sig att marxism i första hand var en rent ekonomisk kritik av kapitalismen, lyste till och med den ekonomiska analysen av

systemets tillkortakommanden i stort sett med sin frånvaro.⁴ Där den förekom, var den nästan enbart riktad mot kapitalets framfart i tredje världen. Den kunde då också kopplas till den antiimperialistiska rörelsen, som annars främst utövade kritik på det politiska planet. Det var inget fel på detta, men kritikens ytlighet efterlämnade det intrycket att kapitalister bara var elaka mot u-länningar. De arbetande folken i ”metropolerna”, inklusive Sverige, betraktades som imperialismens förmånstagare. Fortfarande hankade sig hemmakapitalismen fram så pass hyfsat att man kunde blunda för det man såg av dess verkliga funktionssätt. Man kunde till och med blunda för att man behövde öppna ögonen.

Vi har tagits ur denna oskuld. Man kan inte gå till tjugo miljoner arbetslösa i EU och säga till dem att de tillhör världens överklass. Än så länge förmår de visserligen i de flesta fall hålla svälten från dörren, men detsamma gäller inte hopplösheten. Kapitalismen har inte längre en ”reservarmé”. Den har en överskottsbefolkning. När dessa människor frågar vilken plats kapitalismen har för dem och vad den kan ge dem för framtid, blir det brutala svaret att de bara har att acceptera att naturens lagar utmönstrat dem. De är onödiga och olönsamma och borde närmast vara tacksamma för att de inte avlivas. Det är karakteristiskt att de etablerade kyrkorna i de länder – främst de katolska men också det protestantiska USA – där de har ett verkligt inflytande idag är reaktionärare än de varit någonsin sedan 1800-talet. Underkastelse och passivitet är hela det evangelium som predikas där. ”Påven, Metternich och Guizot” – vi tycks faktiskt ha återvänt till reaktionens epok före 1848. Men budskapet framförs med kluven tunga. Ty det finns de som inte behöver vara undergivna och förnöjsamma. Om den saken är påvar, chefredaktörer och ekonomiprofessorer rörande eniga. De privilegierades girighet har upphöjts till högsta samhällsmoral. De rika och mäktiga behöver inte ta några hänsyn, behöver inte ålägga sig några begränsningar. Att kräva något sådant skulle strida mot världsordningen, mot Guds vilja, och resultatet skulle bara bli ännu större elände, ännu större förvirring och upplösning än den nuvarande. I större delen av det kapitalistiska västerlandet låter detta åtminstone avlägset bekant (för att nu inte tala om hur utomordentligt bekant det låter i resten av världen). I länder som Sverige har däremot detta budskap en tydlig chockverkan. Men vi som trodde att ni ville oss väl!

Vi får ett hånleende till svar. Det begriper vi väl att penning- och maktherrarnas egoism inte behöver rättfärdigas. Så är nu världen funtad att vargarna äter fåren; och är du ett får så betyder det inte att du är en bra människa utan bara att du är en dum människa. Den som kan, blir en varg. Den som inte kan bli en varg är en *Untermensch* och en sådan minusvariant kan inte göra anspråk på någon misskund, än mindre på några rättigheter.

Kan ett produktionssätt, en kultur och en stat räddas som öppet och erkänt vilar på rovlustnaden som enda grund? Jag tror inte det. Samhällen hålls samman av en viss tillit till medmänniskan. Tills annat bevisats, utgår man från att hon inte är ute för att lura byxorna av en eller rånmörda en. Till och med kapitalismen vilar på den sortens förmodanden, framför allt det att avtal inte öppet bryts. I själva verket skulle i stort sett all ekonomisk verksamhet upphöra om så inte vore fallet. Att konsekvent gardera sig

⁴ För mina åsikter om vad som är marxismens verkliga grundval, nämligen historiematerialismen, se detta kapitel i L. Bergquist, *Hade Marx fel?*, Stockholm 1992.

mot den sortens beteende skulle vara så betungande, skulle medföra så stora ”transaktionskostnader”, att hela maskineriet skulle skära samman. Det accelererande våldet talar sitt tydliga språk; det trappar upp sig självt tills det möter ett större motvåld. De begränsningar i sitt beteende som den enskilde förr ålade sig bortfaller, eftersom han inte längre väntar sig några motsvarande begränsningar hos andra. Samhällets grundbult, ömsesidigheten, korroderar och brister.⁵ Jag tror därför att det finns tyngre vägande argument än de privatmoraliska för att det är ett system i upplösning vi ser framför oss. Det skymmer över västerlandet.

⁵ Sociobiologerna anser visserligen att det finns en ”evolutionärt stabil strategi” som utgör ett slags sämsta möjliga tillstånd (egentligen ett tillstånd där ingen kan förbättra sin situation genom att byta beteende) men de ger ingen garanti för att ett utvecklat samhälle kan existera under dessa förutsättningar.

8. Vad bör göras?

(Opublicerad, januari 1994)

Titeln på denna artikel kan tyckas övermaga. Men Lenin knyckte den själv från Tjernysjevskijs roman (*Sjto delat?* 1863) och därför tar jag mig friheten att också låna den. Innan jag skriker till handling är det emellertid ett par saker jag vill klarlägga.

Den första är att jag inte har den minsta avsikt att tala om för er vad ni ska göra. Jag vet nämligen att detta är precis vad ni suttit och väntat på. Det var i själva verket vad hela den klassiska, revisionistiska och stalinistiska arbetarrörelsen gjorde under hela sin livstid (den avled någon gång under 1980-talet). Den väntade på att den store ledaren skulle tala om för den vad som var "generallinjen". I stort sett var väl detta vad den klassiska, subalternas arbetarklassen var i stånd att göra.¹ Jag föreställer mig emellertid att jag kan ställa anspråken högre. Så förväntar jag mig till exempel att ni själva ska kunna tänka, nu när jag pekat på några i mitt tycke användbara tanke-metoder. Ni är förmodligen inte dummare än jag, jag har bara varit med lite längre. Därför kommer jag att inskränka mig till att lägga fram mina egna, högst privata funderingar, som rena diskussionsinlägg. Det är precis vad de är, även om jag trogen min gamla ovana uttrycker mig tämligen tvärsäkert. Detta betyder nämligen inte att jag anser mig ofelbar, bara att detta är min egen ärliga övertygelse.

Vidare tror jag att jag måste börja med en kort lägesbestämning. Det mesta som står i den har jag väl redogjort för tidigare, men en rekapitulation är ändå på sin plats.

Två omöjligheter

Kapitalismen har nått vägs ände, i varje fall kapitalismen så som vi hittills har känt den. Den har gått in i sin "antiekonomiska fas", den där den inte längre gör oss rikare utan bara fattigare, till och med om vi slår samman exploatörernas och de exploaterades nytta och välfärd i samma slutsumma. Det är i första hand två omöjligheter som den konfronteras med. En av dem är omöjligheten att fortsätta att "externalisera" sina kostnader, det vill säga övervältra dem på andra. Detta är något som jag redan gått in på i detalj, men låt mig resumera vilka typer av övervältring som idag börjar te sig allt mer omöjliga. De är i första hand övervältringen –

- på naturtillgångarna, nämligen genom ett ensidigt litande till icke förnyelsebara energi- och råvarukällor och ohållbar överexploatering av de förnyelsebara,
- på miljön, genom förorening och giftspridning,
- på kvinnors samhällsreproduktiva arbete, i och utanför hemmen, och

¹ Vad jag menar med en subaltern klass redogjorde jag för i *Hade Marx fel?*, Stockholm 1992, s. 16. Eftersom väl inte alla har läst detta stycke, bör jag kanske citera mitt eget resonemang i förkortad form:

"När två klasser är sammanflätade i varandra [...] och förutsätter varandra, därför att det gemensamma produktions sättet förutsätter dem båda, då är den exploaterade klassen mer än bara undertryckt. Den är *definierad* av sin undertryckta ställning, denna är det enda som gör den till en klass. Låt oss kalla en sådan klass en *subaltern klass*. Och ingen sådan klass har någonsin genomfört en revolution."

De två stora historiska exemplen på subalternas klasser som jag anför, är antikens slavklass och den traditionella industriarbetarklassen. Ingentenda skulle ha existerat utan den klass som exploaterade dem.

- på för- och ickekapitalistisk produktion, i de industrialiserade länderna och i kolonierna.

Inget av detta kan fortsätta som förut, dels av rent fysiska och biologiska skäl – när det gäller de två första punkterna – och dels därför att kapitalismen själv uppslukat och med sig införlivat sin egen icke-kapitalistiska omgivning och ekonomiska livsmiljö. Notan måste betalas, liksom förut, skillnaden är att nu finns det ingen annan än kapitalismen som kan tvingas betala den.²

Andelen sysselsatta i jordbruket började sjunka redan i slutet av 1800-talet. I stället ökade industriarbetarklassen. Men i början av 1970-talet började också den minska. Den utvecklingen har gått snabbt. En bit in på 2000-talet kommer runt en tiondel av befolkningen att producera alla de industri- och jordbruksprodukter som vi alla behöver, eller som vi använder för att byta till oss andra produkter från utlandet. Frågan uppstår då: hur får de övriga nio tiondelarna de produkter som den tionde tiondelen producerar? Eller, uttryckt i den virtuella ekonomins termer, hur får de tillräcklig köpkraft för att köpa dem – respektive, hur ska kapitalisterna kunna sälja sina varor till dem och därmed själva få intäkter?

På något sätt måste köpkraft omfördelas (transfereras) till dem. Detta kan ske på i princip tre sätt: inom de kapitalistiska företagen (men de administrativa funktionerna inom dessa rationaliseras nu på samma sätt som de direkt producerande); från materiellt producerande till tjänsteproducerande företag (men dem håller kapitalisterna nere i beroende, så att de ska dra så låga kostnader som möjligt) eller till den gemensamma sektorn (men den vägrar kapitalisterna att betala för). Socialbudgeter och arbetslöshetsunderstöd hör också till den förkättrade ”offentliga sektor” som borgarna anser tära på samhället, det vill säga på deras egna plånböcker. Inom ramen för en marknadshushållning och enskilt ägande av samhälleliga produktionsmedel – alltså inom ramen för kapitalismen – är dessa transfereringar helt enkelt inte möjliga. Borgarna och deras ideologer söker dölja detta för oss och för sig själva, med drömmar om en återgång till ett ur-industriellt samhälle där hela folket står och hamrar och filar och drar i spakar och får lönekuvert, eller med fåniga förespeglingar om att vi alla kan bli egna företagare – vilkas produktion, i form av materiella varor och tjänstevaror, de fortfarande inte tänker köpa, och i varje fall inte betala för.

Det finns en klassisk lösning på problemet: exportera (alltså externalisera) det. Gör prylarna här, sälj dem någon annanstans. Med andra ord, låt någon annan stå kostnaden för den nödvändiga köpkraften. Detta fungerar så länge man säljer glaspärlor och bomullstyg till infödingar som förskaffar sig köpkraft genom att själva sälja på förkapitalistisk väg producerade jordnötter. Men också i utlandet leder nu kapitalet produktionen, och kapitalisterna där har redan kommit på samma briljanta idé. De vill också låta andra betala köpkraften. Med andra ord, vi har en global underkonsumtionskris av helt andra dimensioner och mycket mer fundamental natur än på trettioalet. Och även om det ännu finns sektorer där receptet tills vidare fungerar (ty krisen är ju, fastän global, inte jämnt fördelad vare sig över jordklotet eller mellan branscherna) så blir resultatet bara det för vissa u-länder typiska, en industriell exportsektor som är

² Detta resonemang förs utförligare i artikeln *Dödsspiralen*. Jag har emellertid avstått från att lyfta ut det ur denna, tidigare skrivna text.

isolerad från resten av samhället och som inte ger upphov till några ”spridningseffekter”; ty de som arbetar där är så lågt betalda att de varken kan alstra någon efterfrågan på hemmamarknaden eller själva köpa ens de konsumtionsvaror de själva tillverkar. Denna tudelning av ekonomin börjar redan sprida oro bland ekonomerna, men vulgärekonomernas och statens eländespolitik bara förvärrar den.

Detta innebär inte att vi kan falla in i herrarnas nostalgikör och drömma oss tillbaka till artonhundratalet, eller ens 1950-talet. Vi måste ha en egen handlingslinje för Sveriges ekonomiska återuppbyggnad, och den måste med nödvändighet bli antikapitalistisk. Den måste också bli osmältbar för statsherrarna. Alla de nuvarande maktherrarna bygger sin makt på ett system som är omöjligt, men som de desperat kommer att försvara med alla till buds stående medel.

Vilka är vi?

Vi är folket – *det arbetande folket*. Vill du dra definitionen något snävare, så är vi *den arbetande klassen*.

Denna klass existerar objektivt sett, men den saknar ännu i stor utsträckning ett gemensamt medvetande, ett klassmedvetande. Den existerar ”i sig” men inte ”för sig”, för att låna Marx' terminologi.³ Detta beror i viss mån på att den, till skillnad från den äldre arbetarklassen, aldrig haft ett monolitiskt klassparti (men det vore ett svårt missgrepp att försöka skapa ett sådant – mer om detta senare). Gamla reaktionsmönster och tänkesätt konserveras också av ett i grund föråldrat, man frestas säga fossiliserat partisystem. Den grundläggande samhälleliga motsättningen, den mellan dem som drar fördel av kapitalismen och dem som exploateras av den, löper tvärs igenom vartenda parti i riksdagen med ett enda undantag, vänsterpartiet. Detta politiska system är ett tomt skal som står kvar därför att det stötts på konstlad väg, genom mediamonopolism, journalistik, parti- och presstöd. Om och om igen gör man samma erfarenhet: folk kan i sak, på det konkreta planet, hålla med om varenda punkt på ens politiska program, och de ställer oftast också upp på ens grundläggande värderingar. Men sätt sedan en ideologi- eller partietikett på dessa ståndpunkter, och omslaget sker på en bråkdel av en sekund: åtgärder som för ett ögonblick sedan var önskvärda har plötsligt blivit farliga och omöjliga, ståndpunkter som var självklara har blivit kommunistiska och skändliga. För det mesta är respondenten inte ens medveten om hur han totalt motsäger sig själv utan vidhåller genstörtigt att ”självfallet har jag alltid tyckt så”. Själva absurditeten och rigiditeten i detta reaktionsmönster är dess svaga punkt; när systemet rasar kommer det att rasa med förbluffande hastighet.

Överallt runtom i Sverige finns det en överväldigande majoritet av människor vilkas gemensamma intresse är att få göra ett hederligt och konstruktivt arbete under förnuftiga former, men som inte får göra det. Somliga tillåts inte göra något arbete alls; i detta sinnessjuka system är det klokt och ekonomiskt att betala folk för att inte göra arbete som behöver göras, men oklokt och oansvarigt att betala dem för att göra det.

³ Det är också i *Hade Marx fel?* som jag ingående diskuterar det marxistiska klassbegreppet (kontra borgerliga teorier om ”social stratifikation”). Dessa resonemang är emellertid för omfattande för att citeras här. Det får räcka att säga att den klassiska historiematerialismens klassbegrepp också är mitt.

Andra ser sig dagligen trakasserade och saboterade av diverse överjävlar, vilka inte begriper ett barolin om det arbete som utförs och vilkas enda intresse – förutom utkvitterandet av sina fantasilöner och konsulthonorar – är att upprätthålla de existerande maktrelationerna. Här, i dessa arbetande människor, finns de produktivkrafter som inte kan utvecklas under kapitalismen. Ett nytt samhälle, där arbetet leds av dem som gör och begriper det, väntar på att befrias. Och därför är demokratin inte en kosmetisk fråga eller något som handlar om trivsel eller om abstrakta principer. Folkmakten är en produktivkraft. Sovjetsystemet gick under av brist på folkmakt, och kapitalismen håller på att gå samma väg.

Dessa människor är den arbetande klassen. Till skillnad från den gamla subalternas arbetarklassen är den fullt kapabel att organisera både sitt eget arbete och samhället i stort. Detta är inte bara en fråga om utbildningsnivå utan än mer en om det moderna arbetets natur. Subalternt arbete är helt enkelt inte ekonomiskt intressant längre. Det görs bättre av industrirobotar – så länge man inte genom direkta politiska ingrepp pressar ner priset för den subalterne arbetarens arbetskraft så att det blir lägre än för det för roboten, vilket är just vad borgarna vill. Men till och med för dem är detta som att kissa i byxorna: först känns det varmt och skönt, men sedan blir det kallt och otrevligt. Företag och nationella ekonomier som försöker dra ner gardinerna och låtsas som om det vore 1890-tal dömer sig själva till undergång.

”Det arbetande folket” har något vidare gränser. Det innefattar även självständigt arbetande varu- och tjänsteproducenter, det vill säga småbourgeoisi (inklusive familj jordbrukarna) och fria yrken. Också dessa människor exploateras av den rådande ordningen, och i den mån de själva är i stånd att begripa den saken, bör vi välkomna dem bland oss.

Hur gör vi?

Detta handlar om det politiska handlandets organisatoriska former. Den subalternas klassens typiska organisatoriska form var Partiet, med stor bokstav och i bestämd form: det var ett, och det var monolitiskt. Detta parti hade till uppgift att veta allt, tänka allt och göra allt. Det var evigt och ofelbart. Den subalternas klassens institutionella form är det stalinistiska partiet.

Föreställningen om Partiet levde ännu 1968. Man sade sig ha läst om det hos Lenin, men i verkligheten var det socialdemokratins gamla stalinistiska monopolparti det handlade om. Resultatet var att vänsteruppsvinget snart urartade i en orgie i organisationschauvinism: alla andra grupperingar utom ens egen måste absolut ”krossas”. Det krossades till höger och vänster. Historiens lokomotiv skulle inte kunna avgå förrän alla hinder pulvriserats. Klasskampen ersattes av vänsterns interna organisationskamp, som bedrevs under ett oväsen som mycket påminde om det kring Stalins utrensningar. De till en början skräckslagna borgarna insåg snabbt att vänstern var i färd med att krossa sig själv, inte dem.⁴

⁴ Redogörelsen är baserad på mina egna, mer intressanta än uppbyggliga erfarenheter från anno -68 och de närmast följande åren.

Denna partisyn var bekväm. Man behövde inte ta hänsyn till andras uppfattningar, varken inom eller utom den egna sekten. Alla oliktankande var, objektivt sett, förrädare och sabotörer. Hade man väl blivit en Ledande Kamrat blev man inte motsagd. Var man det inte, så slapp man i varje fall tänka själv. Men i den organisation som trots allt existerade på riksplanet, nämligen Sveriges kommunistiska parti, sedermera Vänsterpartiet Kommunisterna, sedermera ... där alstrade denna idé först splittring och sedan dåligt samvete, dåligt därför att man insåg att man inte var allvetande och alltankande och att man inte kunde göra allt.

Hur förena parlamentariskt och utomparlamentariskt arbete? Själsångesten visste inga gränser. Ty ingen människa och ingen organisation kan förena dem. Bådadera är heltidsuppgifter. Men de som arbetade i riksdag, landsting och kommunfullmäktige hade dåligt samvete för att de inte stod i gathörnen och delade ut flygblad i stället, och de som inte gjorde det (och ofta nog inget annat heller) föraktade de parlamentariskt arbetande som ju hade kapitulerat för ”systemet” och schackrat bort de långsiktiga målen. Men låt oss erkänna att bådaderna behövs, och därför behövs det flera olika typer av organisationer.

Vi behöver fackliga aktivistgrupper. Vi behöver studiesällskap. Vi behöver enfrågegrupper, miljögrupper, lokalgrupper. Vi behöver människor som slåss där de står, där de bor och där de arbetar, gör det som de är bra på och som de uppriktigt kan prioritera och inte urskuldar sig med att ”partiet har ingen organisation här” eller ”partiet har inte utfärdat några direktiv”. Vi behöver, inte ett monolitparti utan ett nätverk av grupper och individer. I detta nätverk ingår självfallet parlamentariskt verksamma grupperingar som gärna får kalla sig ”partier” om de känner för det. Men förutsättningen är att alla har klart för sig att ingen har monopol på sanningen. Uppgiften är fortfarande att ”leda” kampen, men enbart genom att själv föra en riktig politik, inte genom att trakassera andra. I den ena situationen leder den ena gruppen, i den andra en annan, som lyckats formulera en riktigare linje. Generallinjen vilar på idén att någon alltid har rätt å ämbetets vägnar, och därför är den alltid oriktig.

I nätverket ingår alltså parlamentariskt arbetande organisationer. De är nödvändiga. Hur tror ni att Sverige hade sett ut om sosseledarna haft full frihet att begå politiska tidelag med vilka som helst bland borgarna? Även den utomparlamentariska vänstern hade sett sitt läge drastiskt försämrat. Man hör ibland dem som föraktfullt säger att vänsterpartiet är skit därför att det inte kan genomföra revolutionen. Det ska de vara glada för. Om ett parti genomförde en revolution i Sverige – eller något som det utgav för en revolution – skulle jag snarast möjligt emigrera. Det är inte ett parti som ska genomföra revolutionen åt dig, kamrat. Det är du som ska genomföra den, och du ska göra det där du står. Och om det parlamentariska arbetet är föraktligt, varför är det då inte föraktligt att arbeta för annat som inte direkt kan rubriceras som revolution på stubinen, som motståndet mot kärnkraften, eller den svenska EU-anslutningen, eller för en ny marxism i Sverige?

Vad vill vi?

Det kommer att bli nödvändigt att resonera sig fram till ett slags program eller dagordning för återuppbyggnaden av Sverige. Vi bör göra detta nu, även om organisa-

tionsarbete och ”dagskamp” – för politisk och fysisk överlevnad – kanske kommer att fylla mycket av vårt synfält tills vidare. Men det är runt en sådan samsyn som den antikapitalistiska rörelsen kan formera sig och nätverket byggas upp. När det är dags för föreningskongressen är det för sent. Men innan jag själv lägger fram några punkter som jag tror måste finnas med på denna dagordning, måste jag göra en reservation.

Det talas ibland om ”det goda samhället”. Jag tror inte på det goda samhället. Inte bara för att uttrycket luktar utopism, föreställningen att man i förväg kan konstruera ett i allo förträffligt tillstånd som man sedan ”inför” och som därefter blir evigt bestående. Men framför allt därför att frågan inte kommer att gälla vad vi vill, utan vad vi måste. Ett nytt produktionssätt och ett nytt samhälle byggs inte på det föregåendes tinnar och torn. *Det byggs på dess ruiner.* De nuvarande makthavarna, oavsett partifärg, håller i sin blinda idiotiska egoism på att ruinera Sverige. Vår produktion är snedvriden, dess inriktning föråldrad, den demografiska strukturen sjuk, infrastrukturen vetlös. Den gemensamma sektorn håller borgare och sossar gemensamt på att rasera. Undervisningsväsendet – den viktigaste ”infrastrukturen” av alla – håller på att återföras till artonhundratalet. Den biologiska miljön behöver jag knappast nämna. Det vi kan hoppas på är inte ”det goda samhället” utan på sin höjd ett bättre samhälle, ett som slagit in på en förnuftigare väg än den nuvarande och som gradvis reser sig ur kapitalismens spillror.

Några punkter borde vi emellertid kunna ena oss om. Den första är också den viktigaste:

- *Folkmakt.* Den är naturligtvis rent instrumentellt nödvändig, ty den är den enda makt som kan ställas mot herremakten. Men den är också grunden för det enda möjliga produktionssättet och samhället. Oavsett hur ärligt uppsåt de hade, såg tidigare revolutionärer alltför ofta folkmakten enbart som ett redskap. I grunden hade de inte tålamod med den, ty de visste ju bäst själva vad som borde göras och hur det skulle vara. Med en sådan inställning kan man ta revolutionens första steg, men inte de följande; och vad det blir av en revolution som aldrig tar mer än det första steget, det har vi fått demonstrerat för oss nog och övernog. Därför folkmakt, i form av nya politiska strukturer (ty självfallet kan folkmakten inte rymmas i den gamla kapitalistiska ordningens institutioner och lagar, som i första hand är till för att försvara herrarna mot den) men framför allt ute i samhället, på basplanet: Självförvaltning i arbetet, både i kommersiella företag och i den gemensamma sektorn, självförvaltning i bostadsområdena. Folkmakten underbyggs av en demokratisk informationsstruktur och dito teknologi.
- *En folkstyrd ekonomi.* Den institutionella form för ekonomiskt arbete som kännetecknar det nya produktionssättet är det demokratiskt styrda *arbetskooperativet*. Detta är inte så exotiskt som det låter. Sverige är idag fullt av ”bolag” och till och med ”aktiebolag” som i själva verket är maskerade arbetskooperativer. De har valt att maskera sig därför att kooperativa arbetsorganisationer – till skillnad från byråkratiska skenkooperativer som KF och ”bondekooperationen” – direkt missgynnas både i lagstiftningen och av herrarna i deras dagliga agerande. Att du har en produktiv idé är visserligen redan i sig diskvalificerande när det gäller att få finansiering, men andas du om att du

arbetar på ett demokratiskt sätt tillsammans med några polare, så är det helt kört. Om du däremot kommer inspatserande och leker direktör blir bemötandet faktiskt något bättre. Tyvärr är detta inte hela historien. Aktiebolagslagen och den lagstiftning som kringvärver den har sina egna utvecklingslinjer inbyggda, och börsnissemasken växer till sist fast i det ansikte som bär den. Allt detta måste vi ändra på.

Det räcker dock inte att enbart överlämna företagen till de arbetande i form av arbetskooperativer och sedan låta "marknadskrafterna" sköta relationerna mellan dem och till det övriga samhället. Det kapitalistiska samhället är ingen marknadsekonomi och det vore en reaktionär fantasi att försöka införa en sådan med konstlade medel. Det skulle dessutom – så länge det varade – dela upp folket i ett A-lag (i kommersiella företag som gav profit), ett B-lag (i företag och inrättningar som inte gjorde det, hur nödvändiga och samhällsekonomiskt lönsamma de än vore) och ett C-lag, ty med en sådan ordning skulle många av oss förbli utanför arbetslivet. Dessutom skulle detta vara en utmärkt grogrund för en kapitalistisk restauration, ty i A-företagen skulle det snabbt utkristallisera sig en klass av kapitalister som exploaterade andras arbete, så som skett till exempel i de israeliska jordbrukskooperativerna. Vad mera är, transfereringsproblemet, frågan om samhällets ekonomiska cirkulation, skulle förbli olöst – ty A-medborgarna skulle på samma sätt som våra nutida penningherrar snabbt inse att de hade en kortsiktig fördel av att motsätta sig överföringar till den gemensamma sektorn. Detta samhälle skulle alltså snart drabbas av samma ekonomiska infarkt som det nuvarande ligger döende i.

Planhushållning. Detta om något är ett ord som det gått troll i, eftersom det förknippas med stalinismens auktoritära kommandoekonomier, drivna i en liten privilegierad klass' intresse. Jag har dock tidigare påpekat att kapitalisterna själva och deras anställda företagsledare är entusiastiska planhushållare i sina egna företag och koncerner. När man hör på vilket sätt marknadsmullorna tar ordet 'planhushållning' i munnen, kan man ju också göra det experiment som brukar avslöja de enklare demagogiska klyschorna, nämligen att fråga sig vad som är den motsats som mullorna väl då önskar sig. Smaka på den: *Planlös hushållning.* Det låter väl förtroendeingivande? Jaså inte? Nå, vi kan ju erkänna att fast man inom den svenska finansvärlden gjort ett aktningsvärt försök att omsätta detta slagord i praktiken, tycks resultatet inte ha blivit det bästa. Förresten – är inte termen 'planhushållning' tautologisk, en tårta på tårta? Förutsätter inte själva ordet 'hushållning' någon form av ordning och planmässighet? Nåväl, låt oss då säga *hushållning* kort och gott!

Ty detta är ju vad vi vill: ett förnuftigt hushållande med de gemensamma produktiva resurserna. De skall satsas på uthållig produktion och utveckling i allas intresse, inte på fnoskiga spekulationsäventyr avsedda att hjälpa A lura skjortan av B. Detta har självfallet ingenting gemensamt med den sovjetiska nomenklaturans utplundring av landets ekonomi, bedriven i skydd av KGB. Att göra den sammankopplingen är ett billigt taskspelartrick som går hem så länge vi, dess publik, reagerar med rumpan i stället för hjärnan. Detta innebär också att att planeringen på sikt måste flyttas från den virtuella till den reella ekonomins sfär, vara realplanering i stället för penningplanering. Ty i den virtuella ekonomins skenvärld ser vi inte skillnaden mellan falska och verkliga värden, mellan spekulativa Monopol-pengar och faktiska tillgångar. Och

självfallet är en hushållning värd namnet en öppen och demokratisk process, inte en ekonomisk despotism, höljd i ett mörker som döljer dess verkliga förutsättningar och avsikter – så som fallet är med penningherrarnas egen planhushållning.

- *Stopp för fria kapitalrörelser och en ekonomisk vanhävdslag.* Detta är punkter som egentligen hör hemma under föregående rubrik, men de är akut nödvändiga försvarsåtgärder i ett övergångsskede. Att övergå från virtuell ekonomi till reell är inte gjort i en handvändning. Medan det sker måste vi se till att herrarna och deras ombud inte med en knapptryckning lägger hela Sverige för fåfot, som påtryckningsmedel eller som repressalie för att vi störtat deras diktatur. Men i grund är det ju så att herrarnas ekonomiska makt vilar på en konvention som vi fåaktigt accepterar men som på intet vis är inbyggd i världsordningen, nämligen att deras virtuella ettor och nollor (eller för den delen papperslappar med påtryckta siffror) utan vidare motsvaras av realvärden vilka de fritt kan förfoga över. Så var det så länge de satt på högar av en reell penningvara, som var eftertraktad alldeles oavsett sin monetära funktion, nämligen ädelmetall. Redan värdetecknet av papper, och än mer den virtuella världens *funny money*, har sitt värde endast per konvention. Det har värde endast så länge någon är villig att ge dig en reell nytthet i utbyte. I äldre tid hade man helt enkelt inte möjlighet att hantera information uppdelad på reella kategorier ("varuslag" och olika slags arbete) utan tvangs räkna om allting i en abstrakt normalvärdeskategori, pengar. Så är det inte längre; vi kan idag hantera en reell hushållning, och de möjligheterna har penningherrarna själva satt i våra händer.

Men vanhävdslagen är ett första steg i denna riktning. Det spelar egentligen ingen större roll om finansnissarna skickar det virtuella kapitalet till månens baksida, så länge de inte förstör det reella. Förr – när folkets försörjning fortfarande ansågs vara ett väsentligt statsintresse – kunde åkerjord läggas under offentlig förvaltning om den uppenbart vansköttes, "låg i vanhävd". Detsamma måste gälla företag. Det ska inte gå vare sig att systematiskt plundra ett företag och köra det i konkurs medan de som arbetar i det står hjälplösa bredvid och ser på, eller att bara stänga portarna en morgon och förklara att "företaget" flyttat till Bortre Regnualanland. Det ska vi sätta P för. Då kan vi till sist säga till de oförskämda små gloparna: *Jaså, det passar inte här? Res till Ryssland då!*

- *Frigörelse från det u-landsmässiga beroendet av råvaruexport och lågteknologi.* Trots allt snack om "geniindustrier" gick förädlingsnivån hos den svenska exporten långsiktigt ner under ett sekel, från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet, och den har haft svårt att öka sedan dess. Sveriges ekonomiska öde har i modern tid berott, inte av kullager och telefoner utan av de nyckfulla världsmarknadspriserna på pappersmassa och järnmalm. Denna i längden dödsdömda struktur har upprätthållits med hjälp av subventionerad energi, juridiska privilegier och en systematisk politik för att strypa hemmamarknaderna i exportindustriernas intresse. Här krävs en långsiktig *demokratisk resursallokering* för nyföretagande, innovation och utveckling. Vad som hittills gjorts i denna riktning kan barmhärtigast kännetecknas som rena rökridåer; det är bara att se på resultaten, eller snarare den häpnadsväckande bristen på

sådana. Eftersom man systematiskt håller hemmamarknaderna nere, dör också det innovativa nyföretagandet. Men på sikt måste lokal produktion och konsumtion stödja sig på varandra. Ett folk som inte kan tillfredsställa sina egna grundbehov kan inte vänta sig någon framtid.

- *Regional balans.* Idag ligger glesbygder med typiska avfolkningsproblem på föga mer än pendlaravstånd från våra få större befolkningscentra. I Skåne är hälften av befolkningen koncentrerad till ett av landskapets fyra hörn. Hur det ser ut i resten av Sverige behöver jag knappast orda om. Obalansen leder till sociala och ekonomiska problem, till oekonomiska transporter och miljöförstöring. Botemedlet är varken politiskt eller teknologiskt. Det är i sista hand en demokratisk teknologipolitik.
- *Rättssamhälle.* Till och med i jämförelse med andra kapitalistiska stater i Västeuropa är garantierna för mänskliga och medborgerliga rättigheter påfallande svaga i Sverige. Det finns normalt inga sanktioner mot dem som bryter mot dem, som till exempel i USA, och de flesta av dem kan avskaffas genom en enkel votering i riksdagen. Rättsapparaten och polismakten har befogenheter som väcker förvåning i utlandet. Höga byråkrater och politiker betraktar lagen som en skitsak som inte berör deras verksamhet. Till och med inom dess ytterst tänjbara ram är utrymmet för administrativt godtycke och rättsövergrepp utomordentligt stort. Mockningen i detta stinkande augiasstall börjar lämpligen med en både reellt och formellt bindande rättighetsförklaring, följd av upprättandet av en folklig kontroll över ordnings- och försvarsorganen. En rättegångsbalk värdig ett civiliserat samhälle ersätter den nuvarande. Säkerhetspolisen, denna landsförrädiska liga genom vilken utländska statsterrorister systematiskt sprider desinformation, desorganisation och övergrepp i det svenska samhället, förintas restlöst och dess återupprättande förbjuds i grundlagen.
- *Demokratisk utbildning.* Utbildning är en samhällelig investering i kompetensutveckling, inte som moderaterna föreställer sig, en inrättning förmedelst vilken man skiljer fint folk från sämre. Det räcker inte att bara åter öppna högskolorna för alla och avskaffa segregationen mellan ”riktiga” gymnasier och förvaringsinrättningar för överflödiga underklass. Dessutom måste det till en pedagogisk reform från förskolan och uppåt, en som bygger på respekt för eleven som medborgare och människa och som sätter hennes utveckling i centrum. Vad händer i ett samhälle där medborgarna inte från första klass fått lära sig att de är korkade och omöjliga och där de inte utsätts för systematisk ”hjälpplösering”? Det vore intressant att se. Vilka intellektuella och moraliska resurser förstörs inte varje dag i våra klassrum och skolkorridorer!
- *Ett självständigt Sverige.* Sist och slutligen kommer vi alltid fram till detta: En demokratisering av Sverige har inte större chans att klara sig än en snöboll i helvetet så länge vi är bundna till de genomkorrumpade och auktoritära maktstrukturerna i EU. Då har vi hela den samlade, institutionaliserade fascismen i Europa att tampa med, ”påven, Metternich och Guizot” för att citera Manifestet. På viss sikt är naturligtvis EU bara en hallucination i en sjuk hjärna; det kommer att gå samma väg som Brezjnevs Sovjetunion. Man har kedjat oss till

ett kadaver. Men upplösningssprocessen kommer sannolikt inte att bli muntrare i det senare fallet än i det förra, så ju snabbare vi kommer loss, desto bättre.

Detta är några huvudpunkter, som jag ser dem. De är inte godtyckligt valda. De hänger ihop, och den som funderar närmare över dem finner att de har mycket vittgående konsekvenser. De som å andra sidan beklagar sig över att inte återfinna kära gamla klyschor som ”socialism” och ”förstatligande” borde kunna trösta sig med tanken på det vrål av raseri som dessa punkter skulle locka fram från maktherrarna. Ty detta är inte reformism: det är revolution. Och det enda hot mot oss som kunde vara större än det kontrarevolutionära våldet, skulle vara vår egen brist på insikt och vilja.